

ERDÉLYI MÚZEUM

XIV. kötet.

1897.

IV. füzet.

Irodalom az ötvenes években Erdélyben.

A szabadságharcz bekövetkeztéig az irodalmi élet Erdélyben s különösen Kolozsvárt mindég erősen lüktetett. A szabadságharcz lezajlása után sem szünetelt ez, sőt bátran ki merem mondani, hogy Kolozsvárt akkor élte a magyar irodalom a fénykorát.

A nemzet le volt nyugózva, magyar hírlap alig volt egy Erdélyben, s mégis az irodalom virágzott. Szokás manap az 50-es évekről úgy emlékezni meg, mint holt szezonról, a nemzetre az »alélt« nevet adva. Pedig ha politikailag csöndesek is voltunk, annál nagyobb élénkség uralkodott az írók körében.

Rég volt biz ez, nem árt megemlékeznünk az akkori irodalomról, mint mely Erdély kis írói gárdájának az életrevalóságáról tesz tanúságot Daczára, hogy oly írók hagyták ide Erdélyt a forradalom után, felköltözve a fővárosba, mint Brassai, Fekete Mihály, Gyulai Pál, Jánosi, Kemény Zsigmond, Mentovich Ferencz, Récsi Emil, Szász Károly, Szilágyi Ferencz és Sándor. (Székely Sándor, Teleki József gróf, Bólyai Farkas az ötvenes évek halottai).

Az Erdélyben maradt írók, mind Kolozsvár falai közt ütöttek tanyát, kiterjedve működésök az egész erdélyi részekre. Mikó Imre gróf háza volt a központ, a hol mindegyre összejöttek s a minden iránt érdeklődő gróffal megbeszélték az irodalmi dolgokat.

A naptárak, iskolai értesítők s több ily aprólékos kiadványon kívül, nagyobb beccsel bíró munkák is adtak ki, miknek felsorolását mellőzve, csak a *jelentősebbeket* nevezem meg.

Magyar Olvasókönyv, tanodák és magán növendékek használatára. A magyar olvasókönyveknek az alapját, melyben ma oly gazdagon állunk, e mű vetette meg. Kovácsi Antal és Gáspár János szerkesztése alatt adatott ki 1850-ben. Oly munkatársai is voltak a könyvnek, mint Kriza János, a híres népköltő és később unitárius püspök.

A *nagy Győrke-könyvtár*, hét füzetben adódott ki 51-ben. Szerkeszté Kováry László. Az első füzet tartalma; »Győrke Erdélyt útazza.« A II-ik füzet: »Győrke históriája Erdélyről.« A III-ik füzet: »Győrke geographiája Erdélyről.« A IV-ik füzet: »Győrke olvasókönyve, történetek az életről.« Az V-ik füzet: »Győrke ABC-je.« A VI-ik »Győrke az öt világrészt útazza.« A VII-ik: »Győrke szépírási példány levelei.« Ezt még követték: »Győrke tan- és olvasókönyve a földről«; »Győrke meséi és Győrke természetrajza.«

Okszerű vezér a német nyelv tanulására. Továbbá: *Számító Socrátes*, mindkét jeles tankönyvet Brassay Sámuel írta.

Erdély földrajza. Az akkori időben életbe lépett szervezet szerint iskolák számára szerkeszté: Matusik Nep. János, kegyes tanító-rendi tanár.

Magyar-Román nyelvtan. Irta: Fekete János.

A gazdasági, kereskedői szakmába vágó művek közül napvilágot láttak:

A polgár és kereskedő számvetése. Irta: Finály Henrik. Elméleti és gyakorlati kézikönyv volt, okszerű számismeretek terjesztésére.

Legújabb s leghasznosabb Méhész könyv. Irta: Korbuly János, szamosújvári áldozár pap. Egy figyelmes és gyakorlati méhész gazda több évi tapasztalatai vannak lerakva és az év négy részéhez alkalmazva.

Népszerű Ásványtan, kapcsolatban a gazdaszat és iparüzlettel, algimnáziumok, rendezettebb népiskolák s iparos tanoncok használatára volt szentelve ezen könyv. Írója: Könnye Alajos, kegyes-rendi tanár.

Feltűnést keltett, mérnök Pogány Lajosnak »*Toisirozó tábla*« czim alatt kiadott praktikus műve, az építészettel foglalkozó magánosok és hivatalnokok számára.

Említésre méltó *Az új testamentum magyarázata* című könyv. Külföldi írók nyomán dolgozták: Herepey Gergely és Inceze Dániel kolozsvári ref. tanárok.

Érdekes olvasmány Méhes Sámuelnek az *Úti jegyzetei* című munkája. Ezen munkát az író halála után adta ki Stein János könyvtáros. A munka feltűnést keltett, nemcsak gazdag tartalmánál fogva, melyben külföldön levő tapasztalatait írta Méhes meg, hanem

már maga az író is képes volt a hatást nékie megszerezni. Méhes ugyanis a 40-es években nagy szerepet játszott a »Hiradó« című lapjával, a politikai s társadalmi életben. És így könyvét kitörő tetszéssel fogadta a nagy közönség. Az 52-dik évben halt el a nagy nevű férfiú.

Csik-Gyergyó és Kászon leírásuk. Ezen munka két részre volt osztva, általános és részletesre. A nagyérdekű ismeret-terjesztő mű szerzője Benkő Károly volt.

Koszorúzott pályamunka volt a gazdasági egyesülettől, a Berde Áron által írt munka ily czímmel: »*Mit tegyen az erdélyi gazda hogy jólétre jusson.*« Továbbá a Bánffy János báró által írt kis munka, ily czímmel adódva ki: »*Rövid útásítás egy husz hold területű váltó gazdaság rendezésére — kisbirtokosok számára.*«

Mielőtt a valódi irodalmi térre áttérnék, még föl kell említenem a sok kézi könyvek közül a: »*Latin-Magyar szótárt*« mely most is közkézen forog. Egy oly művet kapott a hazai közönség, melyre csak büszke lehetett s írói: Finály, Kovácsi, Régeni, a babérkoszorút méltán kiérdemelték, a közelismerést méltán kivívták a maguk számára.

Élénk élénkség volt az irodalom más ágában is! . . . Jósika Kálmán történeti novellákat adott ki. Dózsa Dánieltől több történeti elbeszélés jelent meg az egyetlen erdélyi magyar lapban. Népies verset is adott ki »*Szent László*« czímmel. Ugyancsak jelentek meg a hírlapban egyes költemények: Nagy Lajos kolozsvári unitárius főgimn. tanártól. Szász Gerőtől és Medgyes Lajostól. Kövály Lászlótól a nagyobb szabású munkák egymást érték. Tőle jelentek meg: »*Erdély régiségei*«, »*Erdély földe ritkaságai*« és »*Erdély nevezetesebb családai.*«

Az ötvenes évek első felének irodalmi eseménye azonban a »*Kióvi csata*« hőskölteményében nyilvánul! . . . Midőn Jókai Mór 1853-ban Erdélyben nagy körútat tett, hazamenet Kolozsvárt is megállapodott pár napra. Mikó Imre estélyt rendezett a nagy író tiszteletére, melyen több író is jelen volt, mint: Kövály, Kriza Salamon József és Nagy Péter. A vacsora után Mikó egy epossal lepte meg vendégeit, melyet maga másolt le s írója az elhunyt kincstári tanácsos — Debreczeni Márton volt. Az epos czíme:

a *Kiívi csata*. A társaság bámulva hallgatta a felolvasást, s mely bámulat annál inkább fokozódott, mivel jól tudták, hogy az elhunyt szerző, a bányászat körül ugyan otthonos volt, de mint költőt senki nem ismerte. Debreczeni csak magának irt, de az ötvenes években a rejtett fiókokban is felkutatták az irodalmi termékeket.

Debreczeni hőskölteményének a tárgya: Kiöv ostroma és megvétele, nemzetünk történelmében ugyan nem olyan nagy momentumú esemény, minő például Trójáé a görögökre nézve; más felől, mint 19. századi magyarok, azon istenségekben való hit körén is, mikkel a kiívi csatában találkozunk, messze kívül esünk, mind e mellett nem lehet annak nemzet-történelmi alapot nem tulajdonítanunk, a mennyiben a magyar haza megalapítása közvetlen előzményeit, a kezdet kezdetét rajzolva, uralkodó vezéreszméjét azon gondolat képezi, mennyi veszély közt óvta meg, mily következetesen őrizte és segítette a gondviselés azon bajnokokat, kik hivatva valának Etele földét visszaszerezni s a rajta virulandó új hont, Hunniát alapítani. Ezen régi nemzeti momentum többé teszi a kiívi csatát pusztá hőskölteménynél, bár teljes eposzszá nem emelheti.

A költemény tartalma összevonva az: hogy Árpád honszerező seregét Oleg, Kiöv fejedelme, a gaz Uldárnak tett ígéréténel fogva, megtámadja; Oleget csak Vérum isten menti meg Árpád halálos csapásától; a magyarok részéről Ungó esik el, kinek tetemét Szabolcs az ellenség kezéből kiszabadítván, Bulcsura bízva, míg maga beront Kiövba, hol a kétségbeesett Oleg az isteni Vérum képét megsérti, Szabolcs pedig e bálvány arany fejét diadalmi zsákmányul magával viszi (I. ének). Vérum boszút eszközszik mind Oleg, mind Szabolcs ellen! . . . Bulcsuban szerelmet gyűjt az elesett Ungó neje iránt, kiért Szabolcs is ég, s ő maga érdemének tulajdonítja Ungó tetemének megmentését, hogy joga legyen a nőt törvényesen elnyerni. A magyar tábor végre nyugalomra száll s Onkár, a dalmok, Leventa elestét énekli. Ezen közben Vérum halált jósolat Oleg kedves fia, Olizárra; — ennek következtében a megrémült apa békét kínál a magyaroknak (II. ének), mit ezek elfogadnak. Ungó neje, Elena, Bulcsunak ítéltetik, mi Szabolcsot elkeseríti. A béke csak a ravasz Uldárt bántja, ki Árpád ellen folytonos boszút forral. A boszú istene segítségül jó neki; a kangárt sereget, Árpád embereinek képében, Terzán varába viszi, s ennek nejét s gyermekét megöleti

(III. ének). Terzán, Olegnek szövetségese, megtudván a gyilkos tettet, új csatára serkenti a kióvbeliakat az állítólag béketörő magyarok ellen, kik mit sem gyanítva aludtak táborukban. Oleg népe éjjel bekeríti a magyarokat, kik végkép elvesznek itt, ha Ormuzd nem figyelmezteti álom közben Árpádot a fenyegető veszélyre. A harcz megkezdődik s az oroszok iszonyú dúlást visznek végbe (IV. ének). Árpád maga is megsebesül; végre mulik az éj, s a magyarok részére kezd hajlani a szerencse (V. ének). Vérum kijelenteti Olegnek, hogy míg fia él, s míg Szabolcs vérért oltára előtt ki nem ontják, addig nem segíti őt a harezban. Oleg kihirdeti, hogy a ki Szabolcsot kézre keríti, annak leánya, Thámira kezéadandja. Vitézei most mind Szabolcs ellen törnek, de hiába; Uzálnak sikerül őt alvás közben elfogni s Kióvba czipelni. Ezalatt azonban Oleg a magyarok fogságába esik, s fia Olizár — a tilalom ellenére — megmenteni siet apját (VI. ének), mi meg is történik, hanem a fiú életének árán (VII. ének). Kióvban Szabolcs leölésére készülnek, de Thámira, ki az ifjú iránt szerelemre lobbant, éjjel kivezeti őt a tömlőczből. Szabolcs a magyar tábor felé siet, hanem útat tévesztve, a kunok közé jut, kiknek fejedelme Bougér, bár a magyarok ellensége, Előd iránti hálából, nem bántja s szabadon bocsátja Szabolcsot (VII. ének). Ezalatt a magyarok újra kemény csatát vívtak s különösen a felbőszült Uzál pusztit soraikban, kit végre egy magyar hölgy, Helva, halálra sujt; az oroszok bomlanak, hanem ekkor segélyükre jönnek a kunok, s a csata új hévvel kezdődik. Szabolcs a kun Oseddel vív, de félbenszakítja vívását, hogy a Kolmártól halálig fenyegetett Oleget (Thámirának tett esküje szerint) megmentse (IX. ének). Ennek következtében Kolmár és Orzon vádjára, Szabolcs, mint áruló, száműzetik a magyar táborból; mielőtt elbujdosnék, folytatja párbaját Oseddel, aztán egy forrásnál megáll, hol Hadúr megjelenik neki; Attila kardjának kiváltására intvén őt (X. ének). A ravasz Uldár, nem tudván más-kép boldogulni, orozva akarja Árpádot megölni, de Csért nyila, kit erre felfogadott, Kurzánt a főpapot éri. Ekkor alkalma nyílik Árpádnak, Rékát, Attila elbűvölt nejét, megmenteni. Csért is bűnhődik. Réka története a költemény egyik legszebb epizódja (XI. ének). A következő csatában a magyarokra nem mosolyg a szerencse (XII. ének), s Álmány a leölt magyar főpap Tarkán koponyájából vesz-

jóslattal rémiti el őket. Árpád elalél s holtnak tartatik, mert Ormuzd kiveszi testi hüvelyéből lelkét s magával ragadja a szellemek országába, megmutatván neki Magyarországot s ennek jövődjét, megismertetvén őt multtal és jelennel. Ismét oly költői s szép epizód, melyet gyönyör olvasni (XIII. ének). Ormuzd visszalehelve Árpád lelkét annak porhajlékába, a vezér — népe öröme — ismét életre serken. Orton lelkétől értesítette Szabolcs ártatlansága felől, Lehelt küldi ki ennek felkeresésére, Tuhutumot pedig Előd visszahívására. Előd visszajövén s a következő csatában elejti Terzánt. Oleg fegyverszűnetért köryörög, s ekkor eltakarítja a halottakat (XIV. ének). Lehel azalatt Szabolcsot keresi, Turzó utasítása nyomán egy üreg felé indul, hol Szabolcs ipját megpillantván, az üregegen keresztül Ládó szerelemistennő palotájához jut. Szabolcs itt van, szerelmi mámorban, mely Lehelt is megragadja. Magokhoz jövén a hősök, kiindulnak, Szabolcs a péruni istenfőt kicseréli Attila kardjával, — aztán sietnek a magyar táborba (XV. ének). Oleg kiengesztelte végre Vérumot, s ez a következő csatában az oroszokat segíti; de mindig új meg új áldozatokat kíván. A fogolylyá lett Réka Szabolcs húga is feláldoztatik. Helvának hasonló sors van kitűzve, de Szabolcs, Attila kardjával megszabadítja. Ugyanez ejti el a ravasz Uldárt is. Végre a magyarok teljes győzelmet vesznek az oroszokon, s Oleg kérelmére Árpád másodszor megadja a békét A magyarok bemennek Kióvba, s a kunok egyrésze velök egyesülvén, elindulnak Pannonia felé (XVI. ének).

Meg kell jegyezni, hogy a XV. és XVI-dik énekek utórésze nincs kidolgozva s csak tervileg közöltetik! . . .

Ezen vázlatokból látható, hogy a mű szerkezete nagyszerű alapra van fektetve s kivitelében változatos és összehangzó egyszerűságra. Hézagokat találunk ugyan benne, így például Thámira és Elma sorsa nincs eldöntve; de ezen hézag alig szembetűnő. A nyelv kezelése sem egész tökéletes, de meggondolandó, hogy e költeményt a jeles szerző még századunk harmadik tizedében írta. Különben a tiszta nemzeti szellem, mely e műben valódi költőiséggel párosul, a szép képek bősége, a festői leírások, melyek közül többeket az úgynevezett »hiéroglyphe poétique« példányai gyanánt lehetne felhoznunk, a gondolatoknak lélekhez simuló, lélekbe olvadó előadása, oly rendkívüli előnyök, melyek a műnek örök fennmará-

dást s kitünő helyet biztosítanak költészetünkben, — s az elhunyt költővel csak tulságos szerénysége mondatja:

»Nem kér lantom örök hírt; csak ti figyeljetek arra,
Oh kevesek, kiket Árpád forró vére hevitvén,
Még ős nemzeti lélekkel tündöklötök a föld
Oltalmára, melyet honvér szentelt lakotokká,
S kiből még a nemzetiség hév lelke ki nem holt!«

Debreczeni kéziratát Mikó Imre gróf adta ki 1854-ben. A hősköltemény 367 nyomtatott lapból áll. Ezen kívül Mikó írt egy előszót, melyben elmondja miként fedezte fel Debreczeni hátra hagyott irományai közt a Kióvi csatára vonatkozó kéziratot, majd külön fejezetben adja Debreczeni életrajzát és a kiadványban szemlélhető Debreczeni arcsképe kézírata hasonmásával.

Debreczeni Márton, 1802-ben született Gyerőmonostoron Kolozsmegyében. Atyja egy szegény fazakas volt, de azért fiát iskolai nevelésben részesítette. Ezen lépésre befolyt az is, hogy a gyerek nagy vonzalmat tanúsított a könyvek iránt. »Mesterségünkhöz nincs kedve, mindig könyveit búvja« — panaszkolta gyakran a tündő édes anya! . . . Zseniálítását legjobban bizonyítja az, hogy amidőn kézi könyvek helyett gyakran classicusokat tartott kezében, s a tanító kérdésére: miért nem tanulja a kiszabott leczkét? felelte: »engedelmet kérek tanító úr, már tudom a magyarázatból.« Különös hajlama mutatkozott a költészet és hangművészet iránt, Ovid, Virgil, Horác verseit oly érzelmesen szavalta, mintha ő írta volna. Nyert pályadíjat is az iskolában. A kolozsvári ev. ref. főtanodában tanult. Iskolai utolsó évében egyszer Dézsaknán ünnepelvén, a bányatisztek köréből hozta az eszmét: bányászszá lenni! . . . 1823-ban kilépett a tanodából. E korból való »Hajó« című allegorikai költeménye, melyben az alig husz éves ifjú a társadalmi szövetkezés alapja és célja, az államfő és tagok kötelezettségei, a közjólét és közszerelesség körül mély és tiszta felfogást, ép lélekerőt, alkotmányos és nemzeties érzést tanúsítólag nyilatkozik. Nyolcz évvel később az »Aglája« című ifjusági zsebkönyvben tudán kívül a közönség elébe került. 1823-ban Selmeczre ment s pár évvel rá, kitünő igyekezete jutalmául bányagyakornokká, később mivel rendszeres akadémiai segélypénz ürességben nem volt, napidíjas radnai olvasztómesterré nevezetett, mely segély által végezhető 1826-ban az összes

bányásztudományokat, s még azon évben Erdélyben Radnán hivatali állomását elfoglalta. Ez év teszi életében az egyik fő momentumot, melyben őt mint költőt tanuljuk ismerni. Regényes hajdankorú, smaragd-zöld hegyek közt, lelke és teste virulókorában, hivatali s nős élete kevés s édes gondú első évében, született agyában a Kióvi csata megéneklésének szép gondolatja. Barátaikhoz írt levelek, költeményének számos helyei sejtetik, hogy Radnának festői völgye volt a hely, hol a remek mű fogantatását, sőt első alakzatát nyerte. Később Zalatnára ment magasabb rangú állásba, majd ugyanott 1842-ben bányatanácsossá nevezetett, e minőségben maradván 1848. augusztusig. A bányászat terén is kivált lángeszével!... mélyen látó esze, a legjelesb szakkönyvek, kormányi költségen lett egy pár szakútazás és szakadatlan buvárkodásai segélyével azonnal kijelölte a javítandókat, ki a javítás módját s eszközeit, s addig kért és tervezett, addig tette tudományos kísérleteit s mutatta fel számainak igazságát, kombinációinak alaposágát, míg meg hallgatottat, tervei elfogadtattak s alkalmazásba vétetni rendeltettek. Ezen előnyök s a hazai kincstár tanács folytonos gyámolításánál fogva sikerült neki az erdélyi bányászat körében részint személyesen, részint mások által az ő vezetése alatt eszközzésbe venni azon számos javításokat, melyek nemzeti és statusgazdászatonk e nevezetes ágát azon időben a tökély addig nem ismert fokára emelték, neki pedig az *egyetlen erdélyi bányász* nevet vívták volt ki. Kiadott sok munkáival nevét nemcsak a hazában, de külföldön is ismertté tette. Azon időben ajakról ajakra szállottak Debreczeni neve és érdemei, míg nem az országgyűlési termékig jutának. Abrudbánya városa tiszteletbeli polgárává, Zaránd megye táblabíróvá választotta az 1842-iki erdélyi országgyűlés pedig közakarattal nemességre ajánlotta. Érdekesek az abrudbányai tanácshoz intézett köszönő iratának végső sorai, mely eléggé jellemzi szerénységét: »Fogadják önök új polgártársuk áldóidvezletét, kinek keble minden dobbanása a honi bányászat felvirágzásáért vér, s kinél ha a tehetség és erő oly nagy volna, mint a jószándék és igyekezet buzgósága, úgy Erdély bányászata a föld kerekén minden tekintetben legmagasabb fokon állana.« Az Erdély Magyarországgal egyesülése részleteinek kidolgozására 1848. június havában kirendelt országos bizottmányba a törvényhozás és kir. kincstár által a bányászügyekre nézve

egyik küldöttül választatván, július 18-án Pestre érkezett, itt csakhamar a pénzügyminiszterium bányászati osztályához az igazgató oldala mellé tanácsosul neveztetett; honnan az erdélyi összes bányá-
ügyek rendezésére Kolozsvárra leküldetvén, a szabadságharcz után hivatalon kívüli állásba tétetett. 1851. február 18. halt el, hat gyer-
meket hagyva maga után. A kolozsvári temető délnyugoti szögleté-
ben nyugszik.

Debreczeni fényesen czáfolta meg azon tév hitet, a mely még jelenben is kísért: »hogy kenyér tudomány az első s azután a hajlam szerénti! exact tudományok és költészet heterogen dolgok, össze-
férhetetlen fogalmak«!... ő éppen ez ellentétek genieje lett, tettleg czáfolta meg e fenhéjazó üres szókat. Lelkében égett a múzsák szent tüze; a költészet nyájas istennőjének érzé ihletét s engedelmeskedett. Első, második hivatali évében megteremti hőskölteményét s önérze-
tében költői nevét megalapítva tudván, lantját jobb időkhig — mik ránézt fájdalom soha bé nem következtek — nyugodni teszi. Most a másik térre lép, a technikai és mechanikai térre, mely kenyerét adja. Ha munkásságában nem gátoltatik, egy tized alatt világhírűvé válik. Így is azonban nagy nevet hagyott maga után.

Erdélynek ez évszázad első felében két hősi dalnoka volt! Aranyos-Rákosi Székely Sándor vetette meg a classica-i-nemzeti epost a »*Széke-lyek Erdélyben*« című költeményével, 1822-ben adva ki, ezt követte a »*Kióvi csata*« napfényre hozása. Mikó Imre nagy szolgálatot tett ezzel a hazai irodalomnak. Egyébként ezen korszakban senki-
nek szellemi termékét fiókjaiban nem hagyták, hanem ha az író maga a kiadást nem viselhetette, kiadta a nagy virágzásnak örvendő Barra és Stein könyvtárus czég. Ha pedig az író maga akarta ezt véghez vinni, bátran tehetette, mivel költségének megtérítését biztosra vehette. E szomorú korszakban az írói termékeknek volt közönsége. A lenyűgözött nemzet az irodalom felé fordult. Így nem csoda, ha a fiókokban talált kéziratok is napfényre hozattak... Ki hitte volna Mártonfy József, e század elején elhalt erdélyi katolikus püspökről, hogy egyúttal költő is volt!... 1817-ben az elhunyt püspököt, felekezetibeliei gyászolták mint egyik volt jeles főpászto-
rukat, — s ime negyven évvel később, 1857-ben emléke megújult úgy, mint egyik volt tehetséges költőé. Az 50-es év hazafisága felledezte a kéziratban maradt költeményeket, s a bámuló közönség

egész lelkesedéssel merült bele, egész okadással olvasta a hírlapokban megjelent közleményeket. Versei jó nagy része vallásos tárgyúak voltak. A tartalom mellett, a könnyű lejtésű alexandrinok, s az egészen előmlő szín — a költőt — a francia iskola, illetőleg »Bessenyei körének« emberei közé iktatják.

Az élő költők közül az elsőségért Dósa Dániel pályázott! . . . »*Apor vajda*« költői elbeszélésével régi multakat ébreszte fel. De ebben legtovább »*Zandirhám*« című székely hőskölteményével ment. Dózsa ezen költői elbeszélésével a székelyek multjára akart a költészet által fényt vetni. A rabonbánok voltak az összeképek vezérei, a csiki krónika szerint. Zandirhámmal egy ily hős rabonbánt mutat be az író, megénekelve annak hősi tetteit — hexameterben. Ezen költői termékével egy új iránynak akart egyúttal úttörője lenni. Ugyanis a régi hexameteres ütemeit alkalmazta ugyan, de nem hat — mint az ily irányban működött magyar költők tevék — hanem négy ütemes verssorokat használt. Ez újítást azért alkalmazá — mint maga is jelzé — mert könnyebben megoldhatja az író feladatát; »minthogy az eszmék egységét egész hat ütényen keresztül kitoldani szerfelett nehéz, s ha nem avatott kéz forgatja a tollat, könnyen megeshetik, hogy a negyedik vagy ötödik üteny végére pontot kell tenni, így a verssor közepén új eszmét kellett elkezdni s vitték át folytatólag a más verssor ütényeire, miáltal az olvasó figyelmét szétzilálják.« Dózsa nyilatkozataiból az tűnik ki, hogy ezen költői termékével szakított az úgynevezett »magyar hexaméterekkel«! . . . A magyar költők ugyanis majd mind hat ütemes verssorokban dolgoztak, mint t. i. a kik hexaméterekben verseltek. Mindamelltt Dózsa, ki a régi verselési rendszert nem tartá az olvasóra nézve »fülbemászonak« — miként műve előszavában magát kifejezte — feladatát nem egészen oldá meg, az eredmény nem állott arányban a törekvéssel, költői műve kevésbé folyékony, sőt a választékos szavak, mondatainak úgy szólva erőszakos összeillesztése miatt, némileg az olvasóra még fárasztó is.

Voltak azonban nem történeti téren mozgó költői elbeszélések is, minő a Fekete Mihályé volt, cigányok életéből merítette tárgyát s dolgozta fel tizenkét énekben. Kisebbs költeményeket adott egy kötetben Medgyes Lajos író is, a ki nem csak a költészetben, hanem egyházi imáival is feltűnt az irodalomban. Hasonlóan adott

kisebb költeményeket ki murányi Farkas Sándor. Nagyobb irodalmi munkássága azonban a hatvanas évekre esik. Ugyancsak későbbi időre esik irodalmi munkálkodása Szász Gerőnek. De már ez időben is három nagyobb költői elbeszélése méltán felkölthetné a figyelmet. Így a »*Perényiné*« című költői elbeszéléssel, a »*Fekete ember*«, a »*Gúny és Bosszú*« balladáival. Az első balladájának a hőse 1570. körül szerepel, a másikban az események Zsigmond király udvarában játszanak. Az ötvenes évek második felében, a költői elbeszélések sűrűn láttak világot. Történeti tárgyat dolgoztak fel, ezzel akartak nemzeteükre hatni, ha a régi dicsőséges kor egy-egy részletét olvasóik elé tárták.

Legnépszerűbb költője az ötvenes években Erdélynek Hory Farkas volt. Olyan szerepet vitt, mint Magyarországon Tóth Kálmán. Verseit sűrűn szavalták az iskolákban, s közülök egy-egy nagy hírnévre tett szert, mint például a »*Vajas kenyér*«! . . . Hory költészetének a fő előnye abban volt, hogy soraival az olvasót úgyszólván vitte magával, nem hagyta időt a gondolkodásra, hogy valódilig költői terméket olvas. Bele találja a helyzetbe azonnal magát az olvasó, s a költővel nyargal végig a tárgyakon. Mintha a való élet játszódna le előtte, úgy az olvasó elébe tárul a kép, ha Horynak egy életből merített költeményét olvassa. A költővel lelkesül, ha a hazáról ír, viszont elmereng a régi dicső múlton, minő a »*Gálffy János*« című megkoszorúzott balladája — 1593-ból; avagy hitt a költővel jövőben, midőn az Erdélyi Múzeum megnyitására írt ünneplő versét olvasta, és némely gyermek kedélyi versét az iskolák foglalták állandóan le. Hory valódi népköltő volt, amilyennek párja nem egyhamar akad. Ha tartózkodási helye az ország fővárosában leendett, országos névre tett volna szert. Örökre kár a magyar irodalomra nézve, hogy Hory idejét nem szentelte állandóan a versírásra. Ő csak passzióból írt s akkor is ritkán. De amit írt, az gyöngye a magyar népies költészetnek. A költői elbeszélések terén különösen kitűntek Barcsay László és Váradi László. Az első Szébenben lakott, Váradi meg Déván. . . . Majd minden verseikben, bizonyos fájdalmas hang vonul azok tartalmán keresztül, nem akarva bele törődni a szomorú politikai helyzetbe, ha visszatekintenek a haza múlt dicsőségére; — majd meg reménykednek s helytelenítik a csüggedést, mi azonban nem zárja ki azt, hogy koronként megint

romokról ne zengjenek, miket maguk körül látnak. Váradinak a »Balassa Bálint« balladája nem csak hosszúsága, de tartalma, költői feldolgozása miatt is méltán kelthet feltűnést. E két költő versei összegyűjtve nem jelentek meg, csak a lapban közöltettek.

Említésre méltó Nagy Lajos tanár munkálkodása is. Verset keveset adott ugyan az ötvenes években még ki, de annál nagyobb érdemeket szerzett a népballadák nyilvánosságra hozásával. Ő volt az első, ki a nép ajkáról szerzett egyes balladákat kezdte a lapokban közölni. Az egész magyar irodalomban erre még senki nem gondolt, midőn Nagy Lajos a »Barcsairól« közölt népballada közlésével irodalmi munkálkodását ezen a téren is elkezdé.

A regényirodalom szokatlan lendületet vett Erdélyben az ötvenes évek második felében! . . . Az írók tárgyul majd kivétel nélkül a régi magyar életet ölelték fel. Régi korszakoknak egy-egy történelmi epizódját dolgozták fel, a melylyel fényesen dokumentáltak a kis Erdély dicső multját s az olvasóra bizták a véglevonást: hogy ily multtal biró nemzetet el lehet-e vajjon erőszakkal végkép tiporni s vajjon nincs-e a további élésre létjogosultsága?! . . . A míg tehát íróink az olvasót egy-egy történelmi részlettel megismertették, egyúttal hatottak annak kedélyére is, felvillanyozták a dicső mult feltárásával s egyúttal a hitet csepegtették keblükbe egy jobb jövő iránt. A regényirodalom terén Erdélyben a pálmakoszorút első sorban Halmágyi Sándor aratta. »Saphira« című történelmi regénye a legolvasottabb művek egyike volt. A megkoszorúzott pályamű eseményei a fejedelmek korában játszódtak le. A Saphira boldogtalan sorsa rendkívüleg megindítja az olvasót. Kevés regényíró tudta az érzelmeket úgy felkorbácsolni, mint a Halmágyi tolla. S viszont kevés író tudta a regény tárgyul kiválasztott korszakot úgy kidomborítani, mint megint Halmágyi. Jelenben a regényirodalom szakított a túlérzelmek felesigázásával, a könnyebb elbeszélések terére lépett, mesterkéletlen formában tárgyalva az eseményeket. De ez időben még az úgynevezett beteges szentimentalizmus és erős fantasztikum voltak irodalmunk divatos irányai, a mit részben a komoly helyzet hozott magával, és ami alól Halmágyi sem volt ment. Amily élénken domboríták ki a régi kort a regény írók, épp oly élénkek tudtak lenni a szenvedések festésében is. De hát lehetett-e ez másként, mikor a nemzet is oly iszonyúan el volt nyomva! . . .

A benyomások alól még az írónak is nehéz emancipálni magát. Halmágyitól kisebb történeti beszélek is jelentek meg, valamint mellette Dózsa Dániel is adott ki történeti regényt »*Boronkai Margit*« czímmel. Gajzágó Salamon történeti beszélyt adott ki »*Békésiné*« czímmel. A Báthory Zsigmond kormányzata korából való elbeszélés. Kisebb elbeszéléseket írtak még: Lázár Kálmán gróf, K. Papp Miklós és Balázs Sándor. Ez utóbbi bár még az 50-es évek elején eltávozott Erdélyből, de azért dolgozataival sűrűn kereste fel a Kolozsvárt megjelenő egyetlen magyar erdély lapot. Az erdélyi írótól eltérőleg, a történeti elbeszélést teljesen mellőzte, hanem kizárólag a jelennek társadalmi életviszonyai között mozgott. A mindennapi élet apró jelenségeit dolgozta fel, humorosan adva azokat elő. Hasonló téren működött Gámán Zsigmond is, ki iparkamarai hivataloskodása mellett ráért beszélek írására is, miket lapban adott ki. Könnyedén gördültek tolla alatt az események, — ezenkívül fordított francia és németből kisebb elbeszéléseket. Írt és fordított néhány szindarabot, de ezek Pesten adatván elő, mellőzhetem ösmertetésüket. Orbán Balázs báró meg érdekes útleírásokat adott a »Kolozsvári Közlöny« hasábjain.

A történelemre vonatkozó irodalmunk különösen gazdag volt! Maga gr. Mikó Imre mindent elkövetett, hogy tudós barátját Kovács Istvánt rávegye a székelyek történetének a megírására. Erre vonatkozólag egész halmoz levelet intézett hozzája 1854—55 ben, melyek megolvashatók a kolozsvári unitárius főiskolai könyvtárban, ahová Kovács nagybecsű kézíratait elhelyezte. A híres történeti adat gyűjtő azonban nem ment bele egy ily fárasztó munka írásába. Látva Mikó a sikertelen tárgyalást, hogy másokat buzdítson hát a megírásra, háromszáz darab arany pályadíjat tűzött ki e célra. Fogantja azonban ennek sem lett, a székelyek történetének a megírása későbbi korra maradt. De ha ez nem is sikerült, annál lelkesebben kezdé meg Mikó az Erdély történelmére vonatkozó adatoknak nyilvánosságra hozását. A történelmi dolgok iránt érdeklődő férfiakat maga köré gyűjté s fölkeríte őket segédkezni a kútfők kiadhatására. Ezen fáradozásainak lett is eredménye, mert *Erdély történelmi adataiból* három kötetet már 1855—58-ban kiadhatott. A IV. kötetet 1862-ben az Erdélyi Muzeum Egyesület adta ki Szabó Károly szerkesztésében.

Mikó a történeti irodalomnak nagy szolgálatot tett azzal, hogy Erdély történelmi kútfőit kezdte kiadni, ami Kemény József gróf elhunytával s nagy-ajtai Kovács Istvánnak fontos államhivatali elfoglaltatásával majd végkép elárvült. Három év alatt három kötet jelent meg Mikó szerkesztésével; egész 1624-ig hozattak le az adatok. Ezekből az adatokból többek közt arról is meggyőződhetünk, hogy nekünk a 16. és 17. század elején valamint virágzó nemzeti költészetünk, úgy azon időben egyszersmind kitűnő szorgalommal művelt magyar történetirodalmunk is volt. A nagymunka kiadásában munkatársak voltak: Tunyogi Cs. József, Lázár Miklós gróf, Vas József, Kriza János, Mike Sándor, Apor Károly báró, Torma József, Ötvös Ágoston dr., Bedeus József báró, Schuller Károly (mind kettő százsz), Újfalvi Sándor, Jósika Géza báró, Szalánczi Elek, Váradi Ignác, Hodor Károly, Jakab Elek. S kit legelőbb kellett volna emlitenünk, Kemény József gróf nagy adat halmaz történelmi gyűjteményeit mind Mikó rendelkezésére bocsátotta még elhunyt előtt. Jakab Elek rendezte az iratokat, ki Mikó mellett az 50-es években gyakran dolgozott. A Kemény József gyűjteményein kívül a legtöbb adatot nagy-ajtai Kovács István nyújtá a munka számára, ki már a 40-es években »Erdélyország Történetei Tára«-ért a Marezibányi-jutalmat nyerte el s az Akadémia levelező tagja lett. Az Erdélyre vonatkozó kútfők további kiadásait Szabó Károly folytatta a 60-as években. A költségeket Mikó Imre hordozta.

Régi óhaja volt az erdélyi magyarságnak, hogy valaki dolgozna fel a szűkebb haza történelmét. Ez óhaj még nagyobb mérvben fokozódott akkor, midőn Erdély történelmi kútfőit kezdték kiadni. Vállalkozó azonban nem akart akadni. Annál nagyobb volt a meglepetés, midőn 1858-ban Kőváry Lászlótól megjelent »Erdély történelmének« az első kötete. »Az Erdélyi Múzeum megnyílásának reménye éppen a sajtó küszöbén találta e munkát — írta az előszóban Kőváry — lassan folytatám a nyomást s kinyomatva hónapokig hevertettem azon gondolattal, hogy a múzeum megnyílása esetére félreteszem, erősebb kezekre bízva e tért; de miután múzeumunk ügye bizonytalanság közt hanyódik, megkezdem e munkát.« Természetesen a szerény nyilatkozat ellentétben áll a könyv beltartalmával. Nehéz feladatát az író sikerrel oldá meg s használható munkát adott az olvasó kezébe. A munka hat kötetre terjed,

1866-ban jelent meg az utolsó kötet. Kőváry stílja tömött, mellözve a sok szószaporitást. Nehány sorban többet kifejez, mint más egész lapon. Azí azonhan mégis sajnálhatni, hogy az 1792—1849-iki korszakot oly rövidre huzta össze. E rövidségre vezethető vissza, hogy például egy Kemény Dénes báró beszédjéről, mely pedig az 1837-diki országgyűlés fénypontja volt s hat nyomott ívre terjedt, alig négy sorban emlékezik meg. Ezt az újabb kort Kőváry úgy dolgozta fel, mintha az úgy is tudva lenne s e miatt átnyargalt az eseményeken. A történetírás feladata, az igaz, nem az, hogy minden apró eseményt feldolgozzon, — de azzal sem oldja feladatát meg, ha csak általános jellegben mozog s így nem ad hű tükröt az olvasó kezébe, amely talán azon korban nem élt s így a történeti munkára van rá utalva. Erdély történetét Kőváry megírta 1849-dik év végeig, de folytatólag megíratott az azutáni évekéről is Erdély története. Tőle jelent meg 1858-ban az általa összegyűjtött »*Erdély Történelmi Regéi és Adomái.*« Száz darab regét s adomát közöl a könyvben. Olvasottabb könyv az ifjúság közt ez időben annál alig volt. Ki ne emlékeznék még most is a »*Tündér Ilona*«-féle versben menő elbeszélésre?!

Irodalmi becsesl bíró munka volt a Gyergyai Ferencz által írt »*Magyar nyelv sajátosságairól.*« Művében a magyar nyelv sajátosságait részletezte s taglalta azon szabályokat, mik ellen vétetni nem szabad, munkájával Gyergyai nagy szolgálatot tett nemzetének, hogy a helyes írás szabályait, szakszerű feldolgozással a közönség rendelkezésére bocsátá. Nyelvészeinktől méltán el lehetett várni azt, hogy valamint minden szónak, úgy minden viszonyítónak nyelvünkben különböző értelme lévén, törekedtek volna e különbségeket kimutatni, mert hiszen csakis ezek felfejtésével tehetni egy nyelvet szabatosabbá. De mindez útmutatásokról nem igen volt szó. Hanem a magyar nyelv rendszerét tárgyaló egyes kis füzetecskék, mik Magyarországon adattak ki és ennek nyomán írt nyelvtanaink legtöbbjében e különbségek felfejtése elmaradt, megelégedve egyszerű nyilatkozattal: hogy ez s ez viszonyítót némelykor fel lehet cserélni evvel és avval! . . . Gyergyai munkájával ezen hibákon segített. Ő nem veté egyszerűen oda e szót: »hogy ez s ez viszonyítót némelykor fel lehet cserélni evvel és avval,« — hanem az azok közti különbségről felvilágosítá az olvasót, feltünteté, hogy hát mi lehet tulajdonképen

az árnyalati különbség a hasonlóknak látszó név-viszonyítók közt. Gyergyai nem igen volt barátja annak, hogy a már kimívelt idegen nyelvek sajátságait, szépségeit föltétlenül átültessük nyelvünkbe. Álláspontja az volt, hogy igenis ezt tehetjük, csak a határt ne téveszszük szem elől, t. i. mindent, a mi megfér sajátságainkkal, semmit se a mi ellenkezik azokkal, vagy a már létezőt kiszorítaná. De hogy ezt teheszük, előbb természetesen meg kell nyelvünk sajátságaival ismerkedni. E czél elérésére tört munkájával útát Gyergyai.

Az ötvenes években egy új író tűnt fel Gyergyai mellett Erdélyben, és ez Kemény Gábor báró volt. — Kevés munka kellett az időben oly feltűnést, mint Kemény Gábornak a »*Nemzetek fejlődéséről*« írt államtudományi műve. E dolgozatában előbb a szabadság és egyenlőség fogalmait, az Eötvös József báró »XIX-dik század uralkodó eszméi« alapján, de nem azok szolgálai utánzásával, sőt gyakran ellenmondásban fejt ki, s azoknak a francziáktól átvett s hozzánk is beplántált értelmét tökéletesen megczáfolta, s emberi társaságban lehetetlennek bizonyítja be. Azután a nemzetiségeket igyekvék a mostani status rendszerrel összeegyeztetni. Műve ezen részénél eleitől végig Eötvösnek ily szellemű munkájával (a 40-es években adatott ki) és olykor-olykor Macaulayval bibelődik. E munka országszerte nagy vitát idézett elő. Az »*Erdélyi Múzeum*« hasábjain nem kisebb tekintély szállott Kemény érvei ellen sikra, mint Sáni László, az ő ismert ragyogó tollával. Sáni kizárólag a szabadság és egyenlőség fogalmait fejtegette. A Kemény munkájának nem kis hátránya a hosszadalmasság és bőbeszédűség.

Az 50-es években tehát elég gazdag volt a magyar irodalom az erdélyi részekben. Nem volt oly sivár azon korszak, mint ahogyan sokan hiszik és állítják is. Sőt ha jelenben gazdagabb is irodalmunk az akkori időkénel, különösen mióta egyetemünk van s tudós tanárok forgatják a tollat; — de egyben hátrányban vagyunk, s ez az hogy nincs — *kiadó!* — Az 50-es években kiadó volt részben maga Mikó Imre gróf, az írók könnyen tudtak kiadóra szert tenni. Jelenben a komolyabb irányú munkák csak úgy jelenhetnek meg, ha a kiadási költségeket képes az író hordozni. Azt hiszem eljött ideje e kóros állapotok felett elmélkedni s valami módot kitalálni, hogy könyvkiadó vállalat létesüljön részvények segé-

lyével Kolozsvárt. Nem oly nehéz ezt kivinni, csak tekintélyek álljanak az ily mozgalom élére. Mindent a fővárosba koncentrálni, nem helyes politika. Az irodalmi életnek az ország minden részében lüktetni kell. Csakis ily úton tarthatja a magyarság fölényét fenn a többi nemzetiségekkel szemben. Mert azzal tisztában lehetünk, hogy nyelvi beolvasztással sokra nem megyünk a tapasztalat szerint. Hiszen teszem fel az oláhság abszolút nem olvad belénk, sőt a zöme még csak meg sem tanulja a magyar nyelvet, annál kevésbé olvad be a magyar fajba, amit azon körülmény mutat, hogy oláhjainknak nem egészen 7%-a tud csak magyarul, s az utolsó évtized kulturpolitikája által még 1½% javulást sem értünk el. Ideje tehát kiábrándulni azon tévhitből, hogy kulturpolitikával sok elérhető! . . . E politika föladata a művelődési központok megszállása és megszállva tartása. Ez a föladat eddig is fényesen sikerült s még inkább sikerülni fog a jövőben. A magyar faj kulturai szuperioritása e tekintetben teljesen kiegészíti az állam akcióját. De nagy tömegek asszimilálását a kulturpolitikától várni nem lehet.

Az eddigi államintézetek terjeszszék a világosságot, adjanak alkalmat a magyar kultúra elsajátítására és védjék a magyar nyelvhatárt a nemzetiségi és vegyes területeken. Sőt ha majd már nem lesznek képesek most még ürességtől kongó falai közé befogadni az újabb nemzetiségi generáció rajait, akkor szaporítani is kell azokat. Egyelőre azonban nagyobb gondot kell fordítanunk a specifikus magyar vidékek kulturájára. A magyar faj számbeli fölszaporodása, gazdasági és kulturai kifejlesztése, elsőbb rangú minden egyéb föladatnál. A magyar irodalom virágzását elő kell segítenünk, ami csakis könyvkiadó vállalatok létesítésével érthető el. Író van nálunk elég, nem szabad parlagon hevertetni a nemzeti szellemi tőkét kiadók hiánya miatt.

ÜRMÖSSY LAJOS.

Apróságok Vajda Jánosról.

Az alább elmondandó, minden igény nélkül való apróságokat Dr. *Gámán* Béla úr szóbeli előadása nyomán jegyeztem föl. *Gámán* dr. úr a *rohitsi* fürdő orvosa és több esztendőn át a nyári hónapokon Vajda Jánossal, kinek a fürdő 15 év óta kedves üdülő helye volt, minden nap találkozott, sőt amit kevés ember mondhat, bizalmas jó embere volt Vajda, egyúttal paciense is. Megfigyelései, melyeket Vajdáról tett s elbeszélt, egypár igen jellemző vonást tartalmaznak a poétáról, mint emberről és alkalmasak arra, hogy majdan a költő életrajzának írója számba vegye, fölhasználja őket, egypár sugár, mely megvilágítja a költő életét.

Vajda János minden esztendőben eljött Rohitsra, tizenöt év óta. Pihenni, az emberek elől menekülni ment le. Kúrát a fürdőn az utolsó pár évig soha se használt, aminek oka az volt, hogy tán az első évben egyszer V. K.-al találkozáva, észrevette, hogy V. nagyon rosszkedvű.

— Mi a bajod? kérdezte tőle. V. meghatottan felelte:

— Tudod, olyan rosszul vagyok, hogy majd megbolondúlok. Egy pohár vizet ittam.

Tizenhárom esztendeig nem ivott Vajda abból a vízből, amelytől egy barátja rosszul lett; azt se tudta, hogy milyen az ize a víznek, semmiféle hatalom nem volt képes rávenni arra, hogy belekóstoljon.

Az utolsó két évben *Gámán* dr. sok rábeszélés után rábirta, hogy valami gyógymódfélét kövessen. A doktornak becsületszavát kellett adnia, hogy a víz nem rossz s nem ártalmas. Minthogy azonban rendes életmódról szó sem lehetett Vajdánál, a kurának se volt rá nagyobb hatása. A rendes életmód és a hidropatikus kura, ezek, a mennyiben a költő használta őket, jó hatással voltak reá.

Vajda betegsége, melytől sokat szenvedett s mely miatt kedélye

is zárkozottá vált, gyomorbaja volt, de ezt meg saját maga okozta magának azáltal, hogy rendes életmódot nem folytatott.

Főlkelt például reggel 8 órakor, kiment a sétatérre, annak valamelyik elhagyatott helyére és ott üldögélt, nem törődött senkivel, odatámaszkodott a padhoz és nézte az eget, hallgatta a madarak énekét. Egyszerre — óh prózája az életnek: hirtelen megéhezett. Ezek a hirtelen éhségek, ezek voltak a kinjai, ezek miatt szenvedett sokat. Ezeket a rohamokat így szokta leírni.

— Mint a *jégverés*, úgy jött reám az éhség. Egy mondhatatlan éhség!

Az ilyen ideges éhségre a poéta ember, ahelyett, hogy rendszeren étkezett volna, két tányér levest s egy darab sajtot evett meg. Aztán pár óra múlva egyszerre három csésze tejes-kávét ivott, rendes étkezési ideje soha sem volt. Este se vacsorált, néha persze éjjel 11 után felébredve, a fiókjában lévő szalonna, sajt, turó darabokból jól falatozott, reggel aztán odavolt a betegségtől.

— Nem hiszem, mondá, hogy valaki nyomorultabban érezze magát, mint én.

Egyszer délután $\frac{1}{2}$ 3-kor rohant az orvoshoz:

— Uram, oda vagyok az éhségtől. Megettem két »porció« kávét, de még mindig marcangol az éhség

— Kérem, mondá az orvos szeliden, méltóztassék vendéglőbe menni s rendszeren enni, ebédelni.

— Nem lehet az kérem!

— Hát már mért nem?

— Mert az így van: elmegyek oda, hozatok egy levest, éhes vagyok, elhozzák a levest, nekem nem izlik, akkor, követem, úgy vágom a földhöz a tányért, hogy no. Én pedig másnak alkalmatlan lenni nem akarok.

Mihelyt az orvos rávette arra, hogy rendszeren éljen, egészséges és vidám volt, de ez csak rövid ideig tartott, aztán tartalékban tartott élelmi szereit, melyek közt a kolbász nem utolsó szerepet játszott, beteggé tették. Egyszer kifakadt a szegény poéta egy betegsége alkalmával.

— Azt hittem, hogy az én betegségem már mindent produkált, amit emberi észszel kigondolni lehet. Bámulattal és elkeseredéssel látom, hogy mindennap valami újabbat tud.

Sokszor vették elő halálsejtelmek. Egy nyáron megérkezett a fürdőhelyre délután 3 órakor. Estefelé elment a vendéglőbe s jóízűen vacsorált. Éjjel nem tudott elaludni. Reggel kilenczkor az új orvoshoz rohant, félrelökdöste az előszobában álló betegeket s betoppant az orvos rendelő szobájába:

— Én Vajda János vagyok. Azért jöttem, hogy biztosítson engem arról, hogy még ma nem halok meg, mert én még ma haza akarok utazni. Olyan beteg vagyok, hogy egy-két nap alatt meghalok, meg kell halmom. De idegen helyen nem szeretnék elpusztúlni.

Az orvos megvizsgálta s megnyugtatta, hogy semmi veszedelem sincs.

— Én megyek innen.

— De kérem, hiszen éppen azért tessék maradni, mert beteg. Este elútagott a fürdőről.

Egyébiránt a fürdőre való érkezéséről és elútagásáról soha senki se tudott. Egyszer kijelentette, hogy pompásan érzi magát s nem is gondol arra, hogy két hét előtt haza menjen. Az este elútagott.

Egyetlen boldogsága, elégedettsége az volt, ha sétálhatott, vagy egy padon ábrándozhatott. De csak a közelben. A park területén kívül soha sem ment. És egyedül. Az egyetlen ember, akivel barátságot kötött: egy egyetemi professor volt. Vele sétált néha, mással soha. Legtöbbnyire egyedül bolyongott fehér köcsögkalapjával s a legnagyobb melegekben is hosszú Mencsikoff-köpenyében. Ha valaki megszólította, vagy ösmerősse fölkereste, az elkeserítette. Hogyne, hisz kizavarta egy messze, szebb világból, melyben lelke bolyongott.

Egyszer egy ismert zeneszerző és több népdal szerzője megérkezett a fürdőre. A sétateren meglátja Vajda Jánost, odamegy hozzá s bemutatkozik. Vajdának az nap jó napja volt, szóba állott a zenészszel, beszélgettek. Másnap Vajda János sétálgat egy magános úton, mérően nézegetve az ég kék boltját. Egyszerre eleje áll a zeneszerző s barátságosan köszönti:

— Hogy aludt, kedves bátyám?

Vajda megemelte kalapját aztán, fagyosan szólt:

— Kedves uram: legyen olyan szives és várja meg, a míg én szólítom meg önt. Mert látja én beteg vagyok, ritkán van kedvem arra, hogy idegenekkel érintkezzem. Rossz kedvemben találna s még valami gorombaságot mondanék.

Ezzel sarkon fordult s ott hagyta az elképedt fővárosi muzsikust.

Komor ember volt, soha mosolyogva őt nem látták, de visszaszitó, vagy goromba soha. Senkit sem támadott soha a szavával, agresszív természetű nem volt. Maga így nyilatkozott kedélyéről:

— Komoly természetű voltam mindig, de nem volt ember a földön, aki annyira szerette volna a szépet a természetben, a versben, asszonyban mint én.

A magán érintkezésben páratlanul szerény és tartózkodó volt. Megtörtént, hogy valami ügye, dolga volt az igazgatósággal. Ilyenkor egy-két órát ólálkodott valósággal az épület előtt, míg rá tudta venni magát arra, hogy bemenjen.

Egyszer műveinek egy példányával kedveskedett a fürdő-orvosnak. Szerényen átadta, mondván:

— Olybá vegye ezt doktor úr, mint mikor a föld népe egy búzalkalászszal kedveskedik.

Az orvos kérte, hogy írjon bele valamit a könyv első lapjára.

— Ezt nem akartam tenni, mert azt hittem, hogy »henczegés.«

— Oh, dehogy henczegés, válaszolt az orvos nevetve. Ekkor Vajda elővett egy tollat s aggodalmasan nézett az orvosra.

— Ugy-e kérem, úgy írjam: »Nagyságos« . . .

Az orvos neheztelve mondá a poétának, hogy nem is várta volna tőle, hogy ilyennek tartsa, aki a címekre ad.

— Igaz, igaz, felelt örömmel a poéta, nem nagyságos! és beleírta a könyvbe: »*szeretetteljes barátsága jeléül*«. Ez a példány azért is érdekes, mert megjelölte benne azokat a költeményeket, melyek neki, a poétának nem tetszettek. E költemények pedig a következők. Kisebb költemények közül: *Hajótöröttek*, *Washington*, *Jó barátok*, *Gyermek leányok emlékkönyvébe*, *Memorandum*, *Liszt Ferenczhöz* (így!). Elbeszélő költ. közül: *Találkozások*.

Az orvosokat nagyrabecsülte.

— Az én szememben, mondá, az orvosi hivatás a legnemesebb, az orvos a világ legelső embere.

Hanem aztán az volt a baj, hogy mindenik orvostól tanácsot kért és valamit mindenikből követett, egyiktől egyik, másiktól más orvosságot szedett, természetesen Budapesten. Egyszer aztán a fürdő-orvos meginterpellálta:

— Miért jár négy-öt orvos tanácsa után, miért nem egyikkel gyógykezelteti magát otthon, de aztán rendszeresen?

Vajda János bámulattal tele pillantást vetett az orvosra s aztán így felelt:

— Kérem. Hiszen nem vagyok én *főherczeg*, hogy *házi-orvost* tartsak. Az ember ahoz fordul, akit talál s aki tanácsot ad!

Naiv poéta lelkének kedves bizonyossága a következő történet is, melylyel egyúttal befejezzük a róla szóló visszaemlékezéseket.

Vajda János nem tudott jól németül, e miatt az Ausztriában fekvő fürdő alkalmazottaival nehezen tudta magát megértetni. Egyszer aztán nagy tervet kovácsolt:

— No, hát ezen változtatni fogok. Teszek róla, a jövő nyáron.

És a következő nyáron mikor a fürdőre érkezett, egész sereg *magyar nyelvtant* hozott magával. Azokat buzdító szónoklatok kíséretében szétszította a fürdőszolgák közt:

— Tanuljon meg a német magyarul, hogy tudjon velem beszélni.

GYALUI FARKAS.

Az „özvegy és leánya“ megosztozása Kézdi-Szentléleken.

(Adalék a székely történelemhez.)

Báró Kemény Zsigmondnak, a legkitünőbb történeti regényírónak egyik legszebb regénye az »*Özvegy és leánya*«, mely a XVII. évszázad derekán a Székelyföldön Kézdi-Szentléleken és a Szászföldön N.-Szebenben játszik. Igaz történetet beszél el, korrajz és regényes episodok keretében.

Szentlélek falva a háromszéki *Várhegy* (Székely-bánja) uradalmához tartozott. 1581 nov. 8. az oroszországi Pskow vára alatti táborban adományozta Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem kercesedi *Károlyi Istvánnak*, az oroszok elleni hadjáratban vitézkedő magyar (s székely) gyalogság főkapitányának, kiváló hadi érdemei jutalmául.

Károlyi István mind Erdélyben, mind Lengyelországban előkelő részt vett Báthory István minden hadjáratában. A poroszok (Danczka) ellen vívott 1577. dersavai ütközetben »mint kitűnő vezér tüzelte harczra katonáit, nem riadva vissza a veszélytől, nem a nyilak és golyók záporától«. Ugyanazt a virtust tanúsította Danczka város tengerparti erődje ostrománál.

Erdemeit növelte az oroszok elleni hadjáratokban. Midőn a király 1579-ben *Polock* ostromára készült, ő vezette ki Erdélyből a segédcsapatokat az ostromlott Dűna parti vár alá, a hol jó példával ment elő katonái élén az ostromműveletekben, sánczok és ostromárkok készítésében, s halálmegvetéssel rohant elől a meredek várhegy megmászásában és várfalak fagerendái felgyujtásában. 1580-ban, midőn a többi várak ostromára került a sor, Károlyi István ismét serényen forgolódott. *Velikiluki* vára alatt éjjel-nappal talpon

volt s egyaránt kitűnő vezérnek s rettenthetetlen bajvivónak bizonyult. *Zavolosc* vára ostromához segédsapattal küldetvén, csak pusztá megjelenésével oly rettegést ébresztett, hogy az addig makacsul védett és hiába ostromlott várat tüstént föladták az oroszok. Midőn pedig a tartomány elfoglalása után a királyi sereg téli szállásba vonult, Károlyi István ismét Erdélybe küldetvén, itt újabb sereget toborzott a legjobb katonákból s 1581-ben *Pskow* vára ostrománál előbbi érdemeit újakkal tetézte. Ezek voltak az adományozási oklevélben elősorolt érdemei, melyekért Kézdi-széki Szentlélek birtokát kapta, Kis-Kászon részbirtokával együtt, melyet a hasonló nevű patak választott el Szentlélektől.¹

Károlyi István beleült a szép birtokba, erős kézzel vezette a gazdálkodást s erőszakosan is, mert csakhamar olyan birtokperbe keveredik a szomszédokkal, hogy sem az István király parancsára az erdélyi kormányzók által a helyszínére kétszer kiküldött ítélő »mester, director, assessorok (törvényszéki bírák) és nemes népek« nem tudják kiegyenlíteni, sem magok a kormányzók, pedig a pictorral is delineaaltatták« a peres birtokrészt, a *Kászon-rétyjét*, melyet Károlyi István hatalmasul elfoglalt a kézdivásárhelyiektől és a körülötte fekvő falusiaktól, kik azt eddig szabadon használták, ott legeltetve barmaikat, úgy, hogy »*Ország szabadjá*«-nak hívták. A megfosztott birtokosok »felette sok panaszt tettek« az ifjú fejedelemnek Károlyi ellen »az utak elfogásáért, mind az földeknek elfoglalásáért, emberek fogásáért, veréséért, barmok behajtásáért, megöletéséért, odatartásáért, melyben sokat bebizonyítottak«.

A kormányzók szerették volna a pert békésen eligazítani, tekintettel Károlyi István király előtt kedves személyére, de »ő mind teljességgel (az egészet) kívánja vala«, melyet nem adhattak, mert »senkinek nyilván való igazságát nem suprimálhatták«. A végén István király elébe terjeszték a pört eldöntés végett.²

Ennek a vitéz katonának és erőszakos földesúrnak volt a leánya *Károlyi Zsófia*, előbb Tarnóczy Sebestyén, később nemeskürti Vitéz László felesége.

¹ Báthory István levele a Székely Oklevéltár IV. k. 77—79 l.

² Kendy, Kovacsóczy és Sombory kormányzók levele Báthory Istvánnak Gyalúból 1584 decz. 14. (Székely Okltr. IV. k. 90—93 l.)

Tarnóczy Sebestyéntől volt egy leánya *Tarnóczy Sára*, a Kemény Zsigmond regényének hősnője.

Tarnóczy Sáraba, vagy a birtokába, egyik szomszéd földesúr az ifjú zabolai Mikes János szeretett belé, a ki, miután a leány hozzá nőül menni nem akart, 1637 novembereben, két testvérével Mikes Mihálylyal és Pállal s csatlósaival, szolgálóival rajta ütött a szentléleki kastélyon s Tarnóczy Sárát erőszakkal elrabolta.

Ennek a regényes historiának eredeti tanúkihallgatását is megtaláltuk a vörösvári levéltárban s abból kitűnik, mily érdekfeszítő regény játszódott le 1637 őszén ott a szentléleki kastélyban.

A mint a Mikes-fiak megrohanták a kastélyt, s lövöldözni kezdettek: a kastélybeliek a harangot félreverték, a kisasszony sikoltozott, tolvajt kiabált, menekülni akart a várból, de Benedek Györgyné asszonyom megfogta és nem eresztette, úgy menekült aztán a bástya »héjára«.

Mikes Pál és szolgálai egy néhány fej beverése után a kisasszony felkutatására indultak. Egyik szolga reátalált s rejtkehelyéből elő akarta vonni. Tarnóczy Sárában, a ki »kész volt az halálra inkább, hogysen mint elvigyék«, felforrt a Károlyi-vér s kést döfött a durva szolganak a karjába. »Azonban az haját fogák kisasszonyomnak (vallja komornája), úgy vonák elő, az hová bútt vala. Eléhivák Mikes János uramat s mondta az kisasszony: az Istennek szent haláláért kérlek, ne jöjj, mert tudod, hogy soha nem szerettelek s nem szeretlek, soha bizony veled nem lakom, ha elviszsz is«.

Ekkor érkezett haza az immár kétszeres özvegy anyja: Károlyi Zsófia asszony. A vad »Mikes János uram az ablakon ki akara löni, hogy átallóje (leendő anyósát); Tarnóczy Sára ragadá meg s rántá vissza, mondván: Istennek szent vére hullásáért ne lödd meg az anyámat«.

Hiába volt minden védekezés, Tarnóczy Sárát erőszakkal elvitték Zabolára, a hol a leányrabló ifjak anyja »Mikes Zsigmondné asszonyom késő éjjel jöve haza, mondá Tarnóczy Sára asszonyomnak másnap reggel: bizony édes leányom én akartam nyoszolyód lenni tegnap, de későlélem várni, én ezt régen akartam megeselekedni«.¹

¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. X. 160 l. — Tarnóczy Sárának egykorán festett arczképe meg van a gr. Hallerek nemzetség-könyvében, kiadva »Turul« 1886. évf.

Tarnóczy Sára mégsem lett a Mikes Jánosé. Édesanyja rohant a fejedelemhez s a puritán I. Rákóczy György nóta (felségsértési) perbe fogatta a Mikes-fiakat, a kik Lupul moldvai vajdához menekültek s a leány megszabadúlt.

Egy-két év múlva aztán (úgy látszik inkább anyja ösztönzésére, mint vonzalomból) férjhez ment a gazdag és fukar »meghanyatlott idejű« Haller Péterhez, a kivel Balázstelkén és N.-Szebenben élt, úgy látszik, nagyon boldogtalanul, mert nemsokára önkezeivel vetett véget regényes, de szerencsétlen ifjú életének.

Ilyen érdekes háttére van az alább közlendő egyezségnek, melyben az »özvegy és leánya« a szentléleki birtok használata felett megosztóznak.

Haller Péterné Tarnóczy Sára és édes anyja özv. Tarnóczy Sebestyénné Károlyi Zsófia asszony között kötött egyezség a kézdi-szentléleki jószágról és hozzá tartozókról. Kelt Balázstelkén 1642 ápr. 21.

Mi *Sárosi* György, *Maxai* István és *Bánffi* Mi[klós], *Kis-Sároson* Küköllő vármegyében lakó nemes személyek, úgymint [az] ide alább megírt dologban közbírák, adjuk emlékezetre mindeneknek, [az kik]nek illik, hogy in anno praesenti millesimo sexcentesimo qu[adrage]simo secundo, die vigesima prima Aprilis, mikor volnánk *Balázstelkén* Küköllő-vármegyében nemzetes *Hallerkői Hallér Pál* ur[am] ő kegyelme nemes udvarházánál, jelen lévén mi előttünk az [ő] kegyelme szerelmes házastársa, az nemzetes *Tarnóczi Sára* asszonyom [egy]felől, másfelől pedig ugyan az ő kegyelme édes anyja, *Károlyi Zsófia* asszonyom, az néhai nemzetes *Tarnóczi Sebestyénné*, mi[vel] peniglen ő kegyelme *Károlyi Zsófia* és az ő kegyelme szerelmes leá[nya] *Tarnóczi Sára* asszonyoméék ezideig az *szt.-léleki jószágokot*, mely *szt.-léleki jószág* vagon *Háromszéken, Kézdi-székbén, Kis-Kás[zon]ban, Lemhénben és Szent-Lélek falván és Fejérvármegyében Peselneken, Felső-Torján, Kantában és Karatnában*, egyaránt bírván, ott lévő tisztviselők miatt volt és lehetett ő kegyelmeknek difficultások; hogy azért ennekutánna csendesebben és hasznosban bírhatnák ő kegyelmek: ugyanezen *szt.-léleki* mindenütt lévő jószág felől így végezének ugyan mi előttünk és erősön magok szabad jóakarajtok szerint ilyen állandóképpen való divisiot celebrálának, hogy tudnia illik az megírt *Károlyi Zsófia* asszonyom az megírt *szt.-léleki jószágból* vette maga résziben *Kézdi-székbén Szent-Lélek falvában* ezeket az jobbágyokat, úgymint *Dersi Imrénét, Dersi Mihályt és Dersi Istvánt, item Kús Konez Istvánt, Konabé Mártont, Gán Mártont, Marti Mártont, Darabant Mihályt, Kocsis Gergelyt; Barla Lászlónét és Marti Istvánt* öccsével Jánossal és Péter-

rel, item *Fejérvármegyében Peselneken* Kis Mártont, Balázst és Benedek Györgyöt, *Felső-Torján* Pető Ferenczet, mely specificált jobbágyokat engedé és adá jó akarátja szerént megírt *Tarnóczi Sára* asszonyom az ő kegyelme édes anyjának örökösön életéig *Károly Zsófia* asszonyomnak házokkal, örökségekkel és pertinentiaival együtt. Item ugyan *Szent-Lélek falván* az szent-léleki kastély alatt az faházakat, ő kegyelme *Károly Zsófia* asszonyom, kiben most lakik, magának vevé; item ugyanott egy pusztá udvarház helyet is, kit annakelőtte az ő kegyelme édes atyja megnevezett *Károly István* bírt; ismét szántóföldeket maga udvarházához ő kegyelme *Károly Zsófia* asszonyom vén maga résziben az megírt szentléleki határban háromfelé három helyen lévő darab földeket, kiket *hét-hét földeknek* hívnak és mindenikben külön külön huszanégy-négy köből búza megyen, melyek közül egyik *Polyán* felé vagyon, másik az középső mezőben, harmadik ugyan az harmadik mezőben. Ez mellé ismét negyedik szántófelde vagyon *Polyánra* menőben, kiben nyolcz köből búza megyen; ötödik az hegyre menőben, kiben öt köből búza megyen; hatodik földet az tő mellett, melyben három köből búza megyen; hetediket az *Libocz fészekben*, kiben két köből búza megyen; nyolczadikat az *Kartában*, melyben négy [k]öből búza megyen; kilencedik földet az *Czegely földén*, az kiben négy köből búza megyen. Item ezmellett szénaréteket is ő kegyel[mé] *Károly Zsófia* asszonyom maga résziben vön ugyanezon szent[léleka]lvi határban: egyiket az *Kórász poronyán* valót, mely az ő k[egyelme] megnevezett édes atyjáé volt, mászt az *Sárrévben* való sz[éna]rétet. Az malombéli jövedelem vám felől is ő kegyelmek úgy alk[uv]ának meg, hogy ő kegyelme *Károly Zsófia* asszonyom kívá[na]ta szerint, hogy ez jövendő közelbik búza-aratásig legyen az vám[nak] fele ő kegyelmié, annak utánna pedig életéig ő kegyelmin[ek] csak az harmada adassék az malom jövedelminek, az két [része] penig az megírt *Tarnóczi Sára* asszonyomnak és posteritássinak, így mindazáltal, hogy az malombéli szuszéknak kol[csa] is álljon mindaddig egy bizonyos embernél, valamig meg nem t[elik], ne az ő kegyelmök gondviselőinél, és az mikor megtelik, hírt adván az ő kegyelmök gondviselőinek, úgy osszák az fenn megírt mód szerént.

Az szentléleki kastélyban is pedig vevé maga résziben ő kegyelme az megírt néhai *Tarnóczi Sebestyén* csináltatta bástyának feliben lévő alsó és felső házakat, az szentegyház felől valókat [specificált jobbágyokkal], mely fenn megírt *Kézdi-széekben és Fejérvármegyékben* lévő falukban, specificált jobbágyokkal, szántóföldekkel, szénarétekekkel és azoknak pertinentiaival, item házakkal és nemes udvarházhelylyel s malombéli részszel ő kegyelme megnevezett *Károly Zsófia* asszonyom maga résziben úgy, hogy életéig birhassa, contenta lévén; az többit penig azokon kívül minden jószágokat, valamiket ő

kegyelmök birtanak, sőt azokat is mind, az kik zálogban akárhol lévő jobbágyok vagy örökségek akármely falukban volnának is, vagy abból az jószágból elidegenedett volna is, mindeneket ő kegyelme *Károly Zsófia* asszonyom maga szabad jóakarattja szerént ada és örökösön fiúról-fiúra, leányról-leányra engede az ő kegyelme szerelmes leányának megírt *Tarnóczi Sára* asszonyomnak résziben, úgy hogy ő kegyelme soha semmi közit, míg Isten ő kegyelmit *Tarnóczi Sára* asszonyomot és maradékit élteti, azokhoz nem mondja és azokból nem disponal. Végezetre obstringálá ő kegyelme *Károly Zsófia* asszonyom arra is magát ugyan mielőttünk, hogy a fenn specificált jobbágyokat, örökségeket, szántóföldeket, szénaréteket és akármí névvel nevezendő hasznos[*s*] helyeket, kiket ő kegyelme maga résziben az jószágból maga kezéhez vett, azokban semmit sem el nem zálogosít, s[em] pedig el nem ad, ha peniglen ő kegyelme elzálogosita[na], vagy eladna, invigorosa lenne és csak ezen mi levelünk [er]veivel egy pénz nélkül *Tarnóczi Sára* asszonyom, vagy po[ste]ritassa visszaloglalhassák, hanem életéig bírván ő kegyelme *Károly Zsófia* asszonyom, az maga résziben vött specificált jószágot holta után ő kegyelme *Tarnóczi Sára* asszonyom, [v]agy posteritassa éppen az szerént foglaltassák magok szám[á]ra, úgy mint verus heresek; ő kegyelme pedig *Tarnóczi Sára* [asz]szonyom hasonlóképpen kötelezi magát, hogy azon ő kegyelme résziben jutott szentléleki jószágból semmit az é[des any]ja *Károly Zsófia* asszonyom kedve és akarattja ell[en el] nem cserél és el nem ad, hanem magának és maradé[kaina]k, úgy mint őstől maradt jószágot megtartja el nem [ideg]eníti. Ezt is peniglen hátra nem hagyván ő kegyelme, hogy ha ez mostani mi előttünk lőtt végezéseket és jószág felől való alkuvásokat valamelyik fél in toto vel i[n] aliqua sui parte violálná, eo facto ötszáz arany lorinton maradna, melyet az megálló fél az meg nem álló félén omnibus juridicis remediis exclusis, solum vigore praesentium megvehesse. Kinek bizonságára attuk ez mi kezünk írása alatt költ pecsétetes levelünket fide nostra mediante. Datum die anno et loco in praenotatis.

Et subscriptum erat: Idem

GEORGIUS SAROSI mp. (p. h.) et STEPHANUS MAXA mp. (p. h.)
MICHAEL BANFFI mp. (p. h.)

Kivül: Anno 1664 die 8. Febr. proclamatae sunt praesentes ad transumendum. *Joannes Kendi* protonotarius.

(Átírja és megerősíti Apafi Mihály Nagy-Sinken 1664-ben febr. 8-án az országgyűlés alkalmával Peselneki Kisfaludi Ferenc kívánságára. Az átirat eredetije, a fejedelmi pecséttel és Kendi János protonotarius által hitelesítve, megvan *Sepsi-Szt.-Györgyön*, ifj. *Gödry Ferencz* polgármester úr birtokában.)

SZÁDECZKY LAJOS.

Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor viszonya az oppeln-ratibori hercegségekhez.

(Második és befejező közlemény.)

Bethlen Gábor, mint Oppeln és Ratibor hercege.

Bethlen az 1622 jan. 7-én ratifikált nikolsburgi békeszerződés alapján kapta II. Ferdinándtól a mi sléziai hercegségeinket, miután azok már két évvel előbb a pozsonyi fegyverszünet megkötésekor szóba jöttek vele szemben. Hanem ezúttal ügylátszik Bethlen maga kívánta és hozta szóba őket s arról a kitartásáról ítélve, melylyel ő e hercegségekhez való jogigényeit később is érvényesíteni igyekszik, valahányszor az kétségessé vált, úgy tetszik, hogy Bethlen magasabb politikai szempontokból ragaszkodott birtokukhoz. Kül-földi szövetségeit hitte állandóbbaknak, összeköttetései fentartását könnyebbnek és elvei diadalát biztosabbnak, ha maga is birtokos lehet a brandenburgi örgróf, a szász választó, a jägerndorfi »herceg« szomszédságában, s a német protestáns fejedelmek közt, kikkel így közvetlenebbül érintkezhetett. Ezért óhajtá birni a két kis tartományt, melynek csekély jövedelmére épen nem szorúlt, s ez magyarázhatja meg, miért használja címöket haláláig még akkor is, mikor már rég nem voltak birtokában.

A nikolsburgi nevezetes béke-okmány illető pontjai szerint Bethlen megkapta a császári német birodalmi fejedelem címét, s hozzá Oppeln és Ratibor hercegségeket, címök és jelvényök használása jogával, szabadon, minden kiváltságával és jövedelmével együtt, a mint azokat néhai somlyai Báthory Zsigmond fejedelem is bírta. Ezeket Bethlen azonban örökösödési joggal kapta, de ha törvényes fia nem maradna, halála után fogadott fia és unokaöccse: ifjabb Bethlen István használhassa a két tartományt élethossziglan. Mindkét esetre áll azonban az a kikötés, hogy a hercegségekben az egyházak java és jövedelme, a papok szabadsága, kiváltsága, s maga a katolikus hit érintetlenül mai állapotában maradjon, és sem az új fejedelem, sem bárki más azokban valami új vallást be ne hozzon. Évi járadékot nem biztosítottak Bethlennek (mint e

hercezségeekben két magyar elődjének) de az 50,000 frtot a neki átengedett felsőmagyarországi hét vármegye véghelyeinek jó karban való tartása czimén kapta meg. Mindezekért pedig Bethlen lemond a királyi czimről, s kiadja kezéből a szent koronát,¹ mint hajdan Izabella királyné, ki fia számára hasonló körülmények közt kapta a két hercezséget azzal a különbséggel, hogy most örökösödési joggal ígérték oda.

Ferdinánd jan. 7-én, a mint a békeokmányt aláírta, egyidejűleg külön diplomában biztosította Bethlent, hogy az esetre, ha birodalmától megfoszthatnék, vagyis abból a török által kiűzetnék, élet-hossziglani használatra neki Csehországban fog egy Pardubitznak megfelelő értékű birtokot adni, kötelezvéen erre magát utódaival együtt.² Másfelől ugyan e nap kelt megbízó levelével kinevezvén György Rudolf liegnitzi nagyherceget, mint Alsó- és Felső-Szlézia kormányzóját, és tanácsosait biztosokúl, elrendelte nekik, hogy mielőbb menjenek Oppeln városába, s ott elibök híván a hercezségek rendjeit, adják tudokra elhatározását, akaratát és eskessék fel őket Bethlen hűségére, az ő erre kirendelt követei előtt, átadván így nekik a császár nevében és a szerződés értelmében a két tartományt. Ha pedig a rendek esetleg ellenkeznének ebben, emlékeztessék őket illő szavakkal arra, hogy mindezt a császár azért tette, hogy elejét vegye a sok háborúságnak, török és tatár rablásának és Szlézia pusztulásának, mely részökről fenyegette, de ezek daczára ő a rendek szabadsága- és kiváltságainak semmiben sem praejudikal, sőt ezentúl is kegyes védelmében részesíti őket.³

Bethlen csakhamar útnak is indítá Szléziába Kassán kelt apr. 4-iki megbízó levelével Tatay György és Marussy András követeit, kérve a liegnitzi herceget, hogy késedelem nélkül adja át nekik birtokait.⁴ Sőt, hogy hercezségeit a fejedelem jobban biztosítsa a maga számára, helytartóúl unokaöccsét, Istókot be is akarta küldeni Oppelnbe, de értesülvén arról, hogy az ottani rendek egy része nem szívesen nyugszik bele az új helyzetbe, és nem akar mást, mint a cseh királyt elismerni,⁵ úgy látszik elállott e szándékától, mely

¹ A nikolsburgi béke szövegét kiadta Pray és Miller, de legjobban Firnhaber a Bethlen által 1622 jan. 6-án Szokolczán ratifikált eredeti példányról, az »Archiv für oestreichische Geschichte« 1852-iki VIII. köt. 29–36. l.

² Az okmányt közölte Szilágyi Sándor: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez (Bpest, 1873.) 31. l.

³ Közölve *Böhme*: Diplomatische Beyträge IV. Th. 175/6. lapján. A liegnitzi herceg társai voltak: *Pruskowski* Kristóf, Oppeln-Ratibor kormányzója, *Kochticzki* Miklós és *Gelhorn* tanácsosok.

⁴ A levél eredetije a boroszlói államlevéltárban.

⁵ Padavin velencei követ jelentése Bécsből, apr. 2-ról. *Óváry* Lipót: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez. (Budapest, 1886.) 250. lapján.

esetleg kudarczczal végződött volna. Embereit a fejedelem ellátta rendszeres kormányzási és gazdasági útasítással, sőt tömérdek rezet küldött be általok, részint eladási szándékból, részint pedig, hogy — pénzverési jogát érvényesítve — garasokat veressen belőle; mert a május 22-ikére Sopronba összehívott országgyűlésre küldött kancellára Kovacsóczy István útasításába azt is befoglalta, hogy adassa vissza Ferdinánd azt a 400,000 frt értékű rezet, a mit Bethlen Sléziába és Danczkába küldött, de Olmützben lefoglaltak.¹ Együttal a herczegségek tényleges átadását is erélyesen sürgette, azzal fenyegetőzván, hogy megsemmisültnek tekinti a békét, ha annak pontjait nem teljesítik.²

A mi ezek közül a két sléziai herczegség átadását illeti, azt maga Ferdinánd is őszintén óhajtotta, hogy arról Bethlen követének a soproni országgyűlésen már mint bevégzett tényről számolhasson be. Sürgette is az ügyet, de az most sem ment olyan könnyen és gyorsan, mint a bécsi udvarban szerettek volna, és Bethlen biztosai is kívánták ápr. 27-én, midőn a liegnitzi herczegnél bemutatkoztak és küldetésök czélját írásban is benyújtották nála.³ Új herczeg beigtatása végre is fontos dolog, s a herczegségeknek mégis csak volt annyi alkotmányos joga és kiváltsága, hogy ezt egy pusztá császári rendeletre — meg ne tegye. Ezt a rendeknek illő módon és formában országgyűlésen kellett végezniök, a miről a liegnitzi herczeg sietett is ápr. 1-én felvilágosítani a császárt, tudtára adván, hogy mivel a rendek hamarább össze nem gyűlhetnének — ő e végből május 30-ikára már ki is hirdette a gyűlést. E hirt nem valami szívesen fogadták az udvarban, de bele kellett nyugodniok, útasítván a sléziai kormányzót, hogy a mi költsége lenne az átadás körül, azt vegye fel az ottani kamarától. Bethlen biztosai is agyon-unhatták magokat Oppelnben, öt hétig várva urok beigtatására, a mi a megnevezett napon végre meg is történt a szokott ünnepélyességgel.⁴ Hosszas várakozásuknak nem is az volt valódi oka, mint hogy ha a rendek hamarább össze nem gyűlhettek volna, hanem az, hogy a körültekintő herczeg, a főkormányzó, nem akarta a beigtatást előbb végrehajtani, a míg Bethlen külön ünnepélyes

¹ Marczali Henrik regesztája, 1622 ápr. 1-ről, a »Történelmi Tár« 1879. évf. 371. l.

² Ugyanott és Gindely Antal: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem történetéhez (Budapest 1890.) 339. lapján, ugyanaznapról.

³ Keletnélküli két eredeti kérvényök, melyekben az uradalmak számadásai, urbarium-könyvei, valamint a herczegségek jan. 9-étől számított összes jövedelme átadását kérik — a boroszlói államlevéltárban.

⁴ Ferdinánd levele György Rudolf liegnitzi herczegnek, Bécsből máj. 14-ről. *Böhmé: Diplomatische Beyträge* IV. Th. 177/8. lapján; s ugyanott a nagyherczeg jegyzete a megtörtént átadásról, melyen jelen volt még a császár részéről: Maltzan Joachim és Pruskowski Kristóf.

diplomában nem biztosítja a rendeket, nemeseket, városokat és polgárokat kiváltságaik érintetlen épségben tartásáról és vallásuk szabad gyakorlatáról; a míg pedig az, a biztosok jelentése folytán Erdélyből ideérkezik, könnyen beletelik egy hónap. Úgy is történt. A fejedelmet biztosai értesítése nehéz, gyászos napokban érte, mert akkor halt meg Kolozsvárt felesége: Károlyi Zsuzsána. Másnap rá, május 14-én értesíti onnan a sléziai kormányzót (válaszúl apr. 29-iki levelére), hogy a beigtatás ügyében újabb követeit küldi,¹ aztán a függő-pecsétes kívánt assecuratoria-levelét is aláírván 19-én,² útnak indítja őket, úgy hogy a kitűzött napra jun. elsején át is adhatták az oppelnieknek.

Ez az ügy tehát rendben lett volna, de annál elégedetlenebb volt Bethlen a sopronyi országgyűlés lefolyásával, melyen számos törvényszegést követtek el, úgy hogy végzései ellen keserűen panaszkodott. Meggyőződött immár róla, hogy Ferdinánd sem nem tudja, sem nem akarja ígéreteit beváltani, s hogy újból támadólag lépjen fel ellene, titkos alkudozásokat kezdett a portával, a mely lassanként hajlandónak is mutatkozott őt segíteni. Tudta jól Bethlen, hogy ha ismét törésre kerül a dolog, megsemmisül a béke-szerződés és elveszti sléziai herczegségeit, s ezért úgy gondolkozott, hogy legalább kizsákmányolja, a míg birtokában lesznek. E tekintetben igazán ideális célja és vérmes reménye volt. Mint gyakorlati eszes ember, gyűlölte az ósdi gazdákat, híve volt új gazdasági ágaknak, s így most méhészettel akarta terméketlen tartományá gyér jövedelmét szaporítani, mert tapasztalta, hogy ha méhészkereteket csinálnak legalább tíz helyen, 7—8 ezer kosár méhet lehet tenyészteni bennök, a mi legalább is ugyanannyi ezer forint jövedelmet jelent. S ebben annyira bízott, hogy 1623 jan. havában példaként állította oda fogarasi uradalma udvarbirájának adott útasításában, a hol (a 28. pontban) így ír róla, hogy: »az opoliai herczegségből német császárnak 25 ezer forint jövedelmek volt, de mostan nekünk per annoatim háromszáz ezer forint jövedelmünk infallibiliter vagyon.«³ Hanem ez az óriási jövedelem csak papiroson volt meg olyan »csalhatat-

¹ Eredetije a boroszlói államlevéltárban.

² Hivatalos másolata az Országos levéltárban őrzött gyulafejevári *Liber Regius*-ok 15. köt. 3. lapján. (Vas Miklós szíves közléséből.)

³ Közölte *Szádeczky Lajos*, az »Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle« 1897. I. évf. 3. száma 21. lapján. — Ugyanennyire teszi Bethlen a jövedelmét egy más alkalommal, midőn 1628 márcz. 28-án így ír róla a nagyvezérnek: »Slézia-országban adott vala német császár igen szép herczegséget, kinek esztendőnként másfél százezer tallér jövedelme igen könnyen meglehetett«. (Ld. a Török-magyarokori állam-okmánytár II. köt. 40. 1.) Csakhogy ezt nem szabad szó szerint vennünk, mert célzatosan volt mondva, hogy annál nagyobbnak tüntesse fel a veszteséget, a mit a törökök elpártolása miatt kelle a fejedelemnek 1623-iki hadjáratában szenvednie!

lanul, « mert midőn Sléziából hazahívott praefektusa neki nemsokára előszóval tett jelentést tapasztalatairól, s az ottani nyomorúságról, alig három hónap múlva, márcz. 22-én már így kiált fel Pázmány Péterhez intézett levelében, hogy: *miért is adta ő Felsége azt az rossz ducatust nekünk!* Ezt a feletti keserősége is íratta vele, hogy említett gazdatisztját, a kit Kassáról új útasítással és conventio-val ellátva küldött ismét »haza tisztibe,« Károly főhg. »útjában megfogatta és elvitette,« anélkül, hogy okát tudná, elvétetvén írásait és holniját. Ezt »az rettenetes gyalázatot minden marhánkknak elveszésénél is nagyobbnak tartjuk,« lolytatja a fejedelem, hogy őt olyan gyanúsnak nézik, hogy még csak szolgáljával sem érintkezhetik. »Ha ő Flge minket így akart gyalázní és az földhöz verni, meg sem kellett volna békélleni velünk; eddig tartjuk, alkalmasint elválasztotta volna az fegyver köztünk az dolgot.« Ezért kéri Pázmányt, hogy írasson a császárnak, és bocsáttassa szabadon ártatlanul elfogott oppelni tisztviselőjét, a mit az esztergomi primás haladéktalanul meg is tett.¹

De további méltatlanság is érte Opuliából. Zokon vette, hogy a sléziai tartományi rendek Boroszlón országgyűlést (diétát) tartottak, melyre őt, mint a két herczegség urát, még csak meg sem hívták.² Ottani ügyeivel, az oppelni dolgokkal (a mikkel tisztviselőinek olyan sok akadályos volt) és birtokjogával különben sem lehetett megelégedve, úgy hogy türelmét vesztve »meglehetős goromba« levelet írt a nyár folyamán a császárnak, hogy aug. 15-ikére küldjön biztosokat Oppelnbe a két herczegség tényleges igazi birtokba-adása végett, s teljesítse egyúttal a sopronyi végzéseket, nehogy más útonmódon legyen kénytelen őt ígéretei megtartására szorítani.³ Ennek útját-módját Bethlen a fegyveres támadásban látta, a mire már ekkor nagyban készült. Augusztus közepén indult meg hadával Erdélyből, olyan szándékkal, hogy Morvaországba üssön, sőt hogy (a mivel a bécsi udvart fenyegette) meg sem áll Prágáig. Mire Kassára ért, serege 40,000-re szaporodott és övé lett ismét egész Felső-Magyarország. Ezt az előnyomulását Ferdinánd békeszegésnek tekintvén, kapott az alkalmon, hogy elvegye tőle a két sléziai herczegséget, minek folyán Heinrich Wenzel zur Oelse, mint császári biztos Oppelnbe ment, s ott kijelentvén ezt a rendeknek, azok okt. 26-án újból hűséget esküdtek a császárnak.⁴ A sléziaiak hűségére

¹ Bethlen levele Tokajról és Pázmány felelete márcz. 27-ről Pozsonyból Frankl Vilmos: Pázmány Péter levelezése (Bpest, 1873.) 320—322. lapján.

² Padavin velencei követ jelentése Prágából, 1623 máj. 1-ről, *Óváry* id. oklevéltára 276. lapján.

³ Padavin velencei követ jelentése Bécsből, 1623 jul. 22-ről, ugyanott, a 281. lapon.

⁴ A »Theatrum Europaeum« I. köt. 788. l. Dewerdeck idézete Silesia numismatica-ja (Jauer, 1711.) 503. lapján.

szüksége is volt szorongatott helyzetében Ferdinándnak, ámbar Tilly diadala augusztus havában Stadtlohnnál megszabadítá őt Keresztély braunschweigi hercegtől való félelmétől. S nem is vehetjük tőle rossz néven, ha e győzelme után Ferdinánd már nem törődött többé a nikolsburgi békében elvállalt kötelezettségei teljesítésével, Oppeln és Ratibor birtoka ügyével, s a Bethlennek ígért évi hadi segély kifizetésével.¹

A két hercezség elvesztése azonban Bethlent fájdalmasan érinté, a mi kitünt amaz alkudozások folyamán, melyet Thurzó Szaniszló nádorral folytatott nov. második felében a hodoláni (gödingi) táborban a tíz hónapos fegyverszünet tárgyában. Huszadikán, az utolsó pillanatban (midőn már okiratba akarták foglalni a megállapodások szövegét) kívánta a fejedelem Oppeln és Ratibor visszaadását meglepetésszerűen, úgy a mint azokat előbb birtokolta, hogy »ne mondják, hogy nem bírja az jószágokat és mégis él az titulussal« ; s ezt olyan fenyegetőzéssel követelte, hogy a fegyverszünet semmi feltételét el nem fogadja, »hanem más titulust keres magának,« ha ezt be nem írják az okmányba. Erre nádorék azt felelték, hogy nem ismerik e két dologban a császár szándékát, s hogy nincs reá meghatalmazásuk, hanem irnak neki ez ügyben. A fejedelem részéről sürgették a dolgot, hogy írják a készülő okmányba, a mi nélkül egyáltalánfogva nem lesz meg az inducia (fegyverszünet) mert »ugyan megesküdt az fejedelem, hogy isten őtet úgy segítse, hogy különben nem cselekeszik.« Ismét azzal mentették magokat, hogy erre nincs megbízásuk, de látván Thurzóék, hogy ez ügyben »az fejedelem megkeményítette magát,« elhatározzák, hogy átmennek a császár táborában lévő tanácsosokhoz, s megbeszélnek velök a dolgot. Ez tetszván Bethlennek, átmentek csakugyan és Montenegro fővezér is beleegyezvén a dologba, neki ígérték a két hercezséget, a mint azt a többi pontokkal rögtön írásba is foglalták. Csakhogy Ferdinándnak ez nem tetszett. Azt felelte, hogy a hercezségek átengedése méltóságának praejudikálna, s noha, mint decz. 6-án mondák Bethlen követei Nagy-Szombaton (a hol az alkudozásokat folytatták) a »fejedelem is azt mondhatná, hogy neki is praejudikál az apprehendált jószágnak megeresztése, mindazonáltal azzal sem gondol,« hanem lemond rólok — Trencsén és Turócz vármegyékért. Erről a nádoriak hallani sem akartak,² s a Bécsben ezalatt, nov. 28-án megerősített fegyverszüneti okmány értelmében a két hercezség nem is hagyatott birtokában, hanem Ferdinándé lett ismét, és Bethlen csupán Erdélyt, s a felső-magyarországi várakat tarthatta meg.³

¹ Krüner Frigyes is: Bethlen Gábor-ában, a »Historische Zeitschrift« 1887-iki 58. köt. 28. lapján.

² Thurzó nádor naplója, az Erd. orsz. gyűl. eml. VIII. köt. 176, 177. és 183. lapján, s ugyano tt a 206. lapon a fegyverszünet tervezete.

³ Gindely id. oklevéltára 364. és 367. lapján.

Ez a fegyverszünet, a mely megmenté a császár gödingi hadseregét, sőt egész uralmát, nagy kudarcz volt a fejedelemnek, a kinek azt a török segítség »hátraterése, avagy lutása« miatt kellett most elszenvednie; a mit a fejedelem még négy év múlva is felhányt Hadzsi Juszuť agának, a nagyvezér küldöttjének, mondván mérgesen: »adta volna Isten, mellénk ne férhetett volna az akkori had, nekünk hasznot semmit, de kárt annyit tőnek, hogy fejünk is csaknem odavesze« a *kezeiből kiment* herczegséggel és 50 ezer frttal együtt.¹ De okozta ezek elvesztéséért Keresztély braunschweigi herceget is, a ki Széziában akart találkozni vele (eredeti tervök szerint) de más útat vett, s így Bethlen magára maradván, kénytelen volt alkudozni.²

A fejedelem megbotránykozással látta, hogy az udvartól kapott fegyverszüneti okirat sok lényeges pontban eltér gödingi megállapodásuktól (mely Ooppelnt és Ratibort neki visszaadta), sőt még a fegyvernyugvás is csak márcz. elsejéig van kítüzve. Ezért újabb alkudozások végett mindjárt az új évben, jan. közepén Bécsbe küldé Kamuthy Farkast harmadmagával, meghagyván nekik (útasításuk 16. pontjában) hogy »az oppoliai és ratibori herczegségek is az előbbi végzés szerint maradjanak,« a békesség létrejöttével azok átadassanak minden eddigi kárával együtt, a mit első átvételök óta szenvedett, a pénzverés pedig »mint eddig, úgy ezután is szabadon megengedtessek« számára.³ A követek febr. 7-én értek az udvarba, de vagy két hétig nem csinálhattak semmit. Végre elteltek a víg farsangi napok és Kamuthy is felkelvén podagrás bajából, hozzáfogtak a béketárgyalásokhoz. Hanem a két szézi herczegség visszaadására a miniszterek komolyan nem is gondoltak, mivel azok a testvérek a közt megtörtént osztály folytán Károly főh. kezébe jutottak,⁴ a ki egyszersmind boroszlói püspök volt, s még ez évben, 1624 decz. 26-án elhalván Madridban, a császár a herczegségeket Ferdinánd fiának adományozta.⁵ A tárgyalások még márcz. 20-ikán is folytak, sőt azt kívánták azok során, a császári követek előterjesztése szerint, hogy Bethlen tartsa meg a Taya folyón túli részeket, a Tayán

¹ Bethlen resolutioja a nagyvezértől izent pontokra, Fogaras, 1628 márcz. 22-ről, a Török-magyarokori állam-okmánytár II. köt. 40. l.

² Bethlen követének nyilatkozata a hágai konferencián, 1626 ápr. 3—5-én. Marczali regesztája a »Tört. Tár« 1879. évf. 794. l.

³ Szilágyi: adalékok B. G. szövetekezéseinek történetéhez 38. l. és Gindely id. oklevéltára 390. l.

⁴ Padavin velencezi követ jelentése Bécsből febr. 24-én, *Óváry* id. oklevéltára 326. l. — Ferdinánd már 1623 decz. 28-án biztosítá Károly testvérét arról, hogy a herczegségeket a Bethlennel kötött vagy kötetendő szerződés daczára neki adja; most ápr. 22-én pedig már azt rendeli neki, hogy az átvett herczegségek hivatalaiba jó katolikusokat nevezzen ki, hogy az utóbbi időben elnyomott szent vallást ismét helyreállítsa. (Eredetiük a boroszlói államlevéltárban.)

⁵ Weltzel id. ratibori története 182. lapján.

innen helyek jövedelmével együtt; de a Kassáig eső várak őrsege a császárnak esküdjék, s Bethlen tegye le a királyi czímet és mondjon le Oppeln és Ratibor igényéről.¹

Ezt a fejedelem követei megjelentvén uroknak, az rögtön felett (Kassáról márcz. 24-én,) hogy a sléziai herczegségeket csak végső kényszerűség esetében cseréljék fel hasonértékű birtokkal. Inti Kamuthyt, hogy ha egyéb eltérések eloszlattattak, s »csak az sléziai ducatusokon maradna fenn az controversia,« noha jog szerint a nikolsburgi békefeltételeket nem változtathatják meg, mindazáltal, ha észreveszi, hogy azokat magoknak kívánják »elvégtére igen nehezen lépjék arra Kgd«, hogy ha hasonló tartományyal és jövedelemmel kárpótolja ő Felsege. Fél ugyan, hogy »ahhoz hasonlót nem találnak, melyet ők nekünk adhatnának«, de hogy kitűnjék, mennyire óhajtja a békét, ha egyébbel nem kárpótolhatnák »az Fáttraig Liptót, Szepest, Sárostr, Ungot, Tornát, Gömört engedje ide ő Flge az városokkal és minden proventusival együtt,« azzal a joggal, a melylyel a hét vármegyét bírja, ámbár azoknak (nagy adósságuk és zálogterhök miatt) alig lehet több évi jövedelme 25 ezer frtnál, »Opoliának pedig háromszáz ezer frt jövedelme megleszen.«² Mint látjuk újra előhozakodott ezzel a légből kapott jövedelemmel, mint később is, ha saját előnyéről volt szó; a mi — eltekintve attól a merész kívánságától, hogy a cserében követelt vármegyék csak területökre nézve is *harmadfélszer* fölülmúlták a két sléziai herczegség kiterjedését — valótlan állítás volt.

Nincs hát mit csodálkoznunk rajta, ha ily követelésekkel szemben a bécsi udvar a németországi fenyegető viszonyok, s a török hadi készülétei daczára sem volt engedékeny, s hogy a nagynehezen május 8-án végre létrejött béke-szerződésben Bethlen a féltett sléziai herczegségeknél csak titulusát kapta meg;³ a mit aztán haláláig használt is, sőt még neje Brandenburgi Katalin is előszeretettel viselt.⁴

Igy veszté el Bethlen (anélkül, hogy később valaha sikerült volna ismét visszaszereznie) Oppelnt és Ratibort, melyeknek emlékéhez nevét még csak két dolog fűzi: oppelni pénzei, s a protestáns hit élesztése.

Bethlen, pénzverési jogával élve már mindjárt birtoklása elején veretett forgalmi érmekeket oppeln-ratibori czímével, és pedig magában Sléziában is; hisz láttuk, hogy egy rakás, beküldött, rezét le is foglalták útközben. Így veretett Oppeln városában 1622-ben

¹ Gindely id. oklevéltára 404. lapján.

² Közli Szilágyi Sándor: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez 59. l.

³ Sennyei váczí püspök levele a nádorhoz, Bécsből máj. 9-ről, a »Tört. Tár« 1881. évf. 722. l.

⁴ Így: »... auch zu Oppeln und Ratibor Hertzogin.« 1627 febr. 10-iki levelében; a »Tört. Tár« 1885. évf. 811. lapján.

kettős garasokat és 3 krajczárosokat, 1623-ban *denárokat*, hármas garasokat és 3 krajczárosokat, de különösen u. n. *kippert*, ezüst 24-es garasokat, oly nagy mennyiségben, hogy csupán ez évből öt különféle verete ismeretes. De tartalomra nézve ezek a legrosszabb érmeek az összes sléziai pénznemek közt.¹ E 24-esek *előlapján* Bethlen jobbranző, pánczélós, fedetlen fejű mellképe van, vállra vetett mentével GABRIEL · D · G · SAC · RO · IM · ET · TRAN · PRI · PA + körirattal, s ebben alúl (24) az értéket jelző szám; *hátlapján* pedig czíme folytatásaként REG · HV · DN · SI · CO · AC · OP · RA · DVX · SI · 1623. A hercegi koronával fedett négyelt pajzs Erdély, Oppeln, Ratibor, s a szív-pajzs az iktári Bethlenek czímerét mutatja, a pajzs két oldalán B—Z betűkkel, a mi, mint Balthasar Zwirner oppelni pénzverő-mester jegye, Bethlen valamennyi elősorolt oppelni pénzén előfordúl.²

Még többet veretett a fejedelem otthon, kivált denárokat, kettős és hármas garasokat 1625-ben Nagybányán, a lengyel pénzláb szerint, valószínűleg a lengyel (és sléziai) kereskedelmi piacokra való tekintettel.³ Ezeket hívták úgylátszik másként *ort*-garasoknak,⁴ »melyben hármat computáltak volt két forintban«, a mikből annyit hozatott haza a fejedelem Opuliából Sellendorffer által, hogy mikor azt parancsára Váradról a kassai pénzverő-házba szállították »pagamentnek, ugyan Kassán lakozó Molnár Péter és Vas Mihályék kezekben lelméretvén«, tizenkét mérésben 1267 girát tett,⁵ azidőben rendkívül nagy összeget. Veretett még Bethlen Szebenben, Brassóban, Gyulafejérvárt, Medgyesen, Kassán és Nagybányán denárokat, ezüst garasokat, egyszerű, kettős, meg $\frac{1}{2}$ tallérokat és aranyakat is valami ötvenfélét, következetesen használva sléziai czímét, de ezek múzeumi és egyéb hazai gyűjteményeinkből sokkal ismeretesebbek, semhogy bővebb méltatásukra itt kiterjeszkedhetnék.⁶

Hittélekezeti érdekből Bethlen uraságának nagyon örültek az oppelniek, a kik közt olyan rohamosan terjedt a protestántizmus mindjárt elején, utolsó Piast-herczegök János idejében, hogy a

¹ M. Gottfried Dewerdeck megjegyzése Silesia numismatica, oder Einleitung zu dem Schlesischen Münz-Cabinet (Jauer 1711.)-cz. műve 505/6. lapján.

² Dr. Réthy László szíves közléséből. Jellemző, hogy a B—Z betűk helyes jelentését még sem a sléziai Dewerdeck, sem Schmeizel nem ismerte. A 24-es garasok köriratáról megjegyzem azonban, hogy a különféle vereteken némi eltérés tapasztalható, amennyiben Bethlen czímei szótagrövidítésében hol több, hol kevesebb betűt találunk.

³ Dewerdeck megjegyzése id. műve 507. l.

⁴ Ort név alatt Lengyelországban és másutt, a hol a lengyel éremfajokat utánozták, $\frac{1}{4}$ tallért értettek.

⁵ Bálintffy István jegyzéke 1625 szept. 12-ről. Közölte Ifj. Kemény Lajos a »Tört. Társ. 1891. évf. 168. l.

⁶ Ez éremfajok legteljesebben a *Montenuovo*-féle catalogusban (A. Hess: Die Siebenbürgischen Münzen des Fürstlich Montenuovo'schen Münz-Cabinet. Frankfurt a/Main, 1880, 8-r. 222 l. 6 tábla) a 682—848 számok alatt vannak leírva, 166 bélyegváltozatban.

dominikánus klostrom 1530-ban kiürült és 1604-ig a protestánsok használták, a közben szintén birtokukba jutott minoritákéval együtt. De a Habsburgok, s kivált II. Ferdinánd alatt az ő soraikat is megzedeelte az ellenreformáció. A szegény lutheránusok imaházba szorultak, a mely 1615-ben leégvén, nemcsak engedélyt nem kaptak templom-építésre, de még halottaikat sem volt szabad szertartásuk szerint eltemetni. Ezt csak erőszakkal, saját körükből alakított fegyveres kíséret mellett tehették, s a sok üldözés annyira elkeseríté őket, hogy 1621-ben megtámadták a barátokat, s kifosztották klostromukat.

Ily körülmények közt kellett Bethlennek — mint láttuk — 1622 máj. 19-iki diplomájával külön is biztosítani a rendeket arról, hogy a nikolsburgi béke értelmében a katolikus hitet megtartja és megvédelmezi a herczegségekben; a miről aug. 1-én írt levelében az oppelni domonkosok priorját is megnyugtatta, ragaszkodni akarván előbbi ünnepélyes ígéréthez. De ez az ígért védelem nem lehetett valami erélyes, másfelől az alkalommal élő protestánsok úgy összeszedték újra magokat, hogy a katolikusoknak gyakori panaszra adtak alkalmat. Bethlen hallgatagon támogatta őket, s nem tett semmit ellenök, sőt maga a városi tanács is a polgársággal tartott, »melynek nagyrészét annyira megfertőztette a lutheri eretnokség«, hogy most a papi tized fizetését is megtagadták, sőt szept. elején még a klostrom melletti vártemplomot is visszakapták. De a protestánsok ebben a templomban nem sokáig dicsérhették az Urat könyörületességeért, mert midőn a herczegségek a következő évben a boroszlói püspök Károly főhg. és halála után a császár fia Ferdinánd főhg. hatalmába kerültek, ezek gr. Oppersdorf kormányzó (Landeshauptmann) segélyével olyan erélyesen léptek fel a protestantizmus ellen, hogy 1625-ben az evangélikus isteni tisztelet is egészen megszűnt.¹

Az új hit lelkes védője, Bethlen, elvesztvén a két herczegséget, s benne minden befolyását, nem állithatta vissza törvényes jogaiba a protestáns vallást, (mint tette volt Erdélyben és Magyarországon) s az, ott a következő időkben is oly mostoha sorsban részesült, hogy midőn 1741-ben Szézia Poroszország birtokába került, és ápr. 11-én maga Nagy Frigyes is Oppelnbe jött, az akkor már harmadfélezernyi lakosságú városban csak egyetlen egy lutherána asszonyt talált!

*

Bethlen Gábor korán túl Oppeln és Ratibor szelleme nem kísértett többé Erdély történetében. A háromszori kudarcz után mégis belátta elvégre a császári udvar, hogy a *csalétek* nem fog. Erdély e nélkül is hatalmába került vagy hatvan év múlva, mikor a Habsburgoknak a töröktől már nem kellett félniök.

¹ Idzikowski id oppelni története 163—165. lapján.

Irodalmi Szemle.

Velence kövei.

Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1896. Első kötet. 16° 510 l. Irta *Ruskin*. Angolból fordította Geöcze Sarolta.

A magyar irodalom minden barátja csak örvendhet annak, hogy az Akadémia könyvkiadó vállalata olyan nagy elterjedésre tett szert s abban immár képmellékletekkel gazdagon illusztrált kötetek is megjelenhetnek, minők a Schlieman ásatásairól és a hadászat fejlődéséről szóló művek. De az eddigi sorozatban még egy sem volt a mellékletek nagy száma s az illusztrációknak szinte bámulatos finomságú kivitele miatt annyira kiemelhető, mint éppen a szóban forgó három kötes mű első darabja. De éppen azért, mivel — mint gondolni is lehet — az eredetihez képest kicsinyített színes mellékletek nagyon költségesek lehettek, sajnálnunk kell, hogy a Ruskin művének kiadására fordították az erre szánt, bizonyára tekintélyes összeget.

Ruskin ugyanis művészeti és esztétikai kérdésekben az egész művelt világ közvéleményével szembe száll s kisebb banalitásait nem említve, különösen a renaissance művészetét veszi tolla hegyére. Természetesen a gondolat- és sajtószabadságot mindenkivel szemben tisztelni tartozunk, annyival inkább egy tudósban, ki szellemi fegyvereinek egész arzenáljával száll síkra gondolatai mellett, mint Ruskin is teszi, de a magyar közönség szellemi szükségleteinek érdekében legalább is czélttévesszítettnek tartjuk azt, hogy olyan író magyar fordítása jelenjék meg az Akadémia kiadásában, a kinek úgyszólván minden sora az ismeretek rendkívül gazdagságáról, az elme és szellem sziporkázó fényéről tanuskodik ugyan, de egyszersmind az elfogultság, szűkkörű gondolkodás és önkényes szeszélyesség megbocsáthatatlan bűnében leledzik.

Elfogultságának és önkénykedésének egy fényes példájával könyvének mindjárt első lapjain találkozunk, a hol Velence bukásának kezdetét 1418-ra teszi, csak azért, hogy a művészettörténetről kiesztételéhez megfelelő háttérrel tudjon adni a politikai viszonyokban is. A művészetek egyetemes emelkedésének útját pedig a renaissancet megelőző korról befejezettnek tartja. De lássunk egy kis szemelvényt

azok közül a kifakadások közül, melyekkel a renaissance művészetét megtisztelti.

»A renaissance, mintha nem elég baj volna a saját létezése, szünetlen jár kel, mint valami vadállat és mindenütt elfoglalja annak a helyét, és tanyát üt annak a romján, a mi a legnemesebb és legderekabb. (229 l.)

A homorúan vájt gyámköre, azt mondja, hogy a barbarizmus; követ-kezéskép — folytatja — kedvelt alakjuk a renaissance építőinek» (189 l.)

»Nem emlékszem, hogy a renaissance építőin kívül láttam volna élő lénytől ehez fogható butaságot» (185 l.)

»Ha képes leszek mindamaz építészeti stíleknak s csaknem az összes művészeteknek hitványságát kimutatni, melyek három századon uralkodtak Európában: azt hiszem, az eredmény sokkal eleveőbb igazságnak lesz bizonyítéka, mint bármelyik azok közül, melyekre eddig céloztam.« (42 l.)

Azt hiszem, ezek a szemelvények is bizonyítják, milyen különös világításban igyekeznek olvasóinak bemutatni a művészetek történeteinek legragyogóbb évszázadait. Ez az elfogultság és önkényes felfogás jellemzi őt a nagy kérdések és a részletdolgok kutatásában egyaránt. Kiinduló pontja gyakran helyes, de fejtegetéseit végig kísérve, szinte csodálkozunk azon, hogyan lehet helyesen felállított tételből Ruskinféle következtetésekre jutni? Így az építészeti formák helyességének egyik kritériumául az erősséget, vagyis a helyes szerkezetet teszi s a decoratív részletek megítélésénél is erre az alapra helyezkedik. Azonban már alább tiltakozik az ellen, hogy az ember esztétikai élvezetét, a mit »a díszítésben lel«, józansággal keverje s a hasznavehetőség kérdésével zavarja össze. Kárhóztatja a csucsíves styl támasztó és repülő pilléreit is, holott azok éppen a szükségesség szigorú elvére alapított s csak részben decoratív elemei az építészetnek. Az oszlopok elrendezését az oszlopfők és gyámkövek alakulását szintén a tehertartás elve alapján tartja szabályozandónak. Ezen az alapon a renaissance consolt, mely a növény-kocs ismeretes körvonalait vette magára s mely nézete szerint alkalmatlan a tehertartás gondolatának kifejezésére, a fent idézett durva szavakkal elítéli; ellenben nincs egy szava sem a román és csucsíves oszlopfők lombdísze ellen, sőt a veronai San Zeno csavart, illetőleg összefont oszlopainak „kecses csigavonalai“ egészen elragadják, holott ez utóbbiak sokkal kevésbé alkalmasak hivatásuk symbolikus magyarázására.

Egy alkalommal, mikor azokat az eshetőségeket tárgyalja, ha tömör fal van áttört rész, pl. oszlopsor vagy pillérek felett, szintén helyesen azt mondja, »mísem oly kellemetlen az építészetben, mint az elégséges támasz látszólagos hiánya, ha felülről láthatólag holt teher nehezedik rá«; azonban a világ egyik legremekebb épületének tartja a velencei palazzo ducale-t, a hol a földszint oszlopsorára több emeletnyi simafal nehezedik, melyen a nyers tömeg terhét sehol sem osztják meg a Ruskintól megkivánt boltívek és féloszlopok s az egész falmező egyhangu sivárságát csak a nagy távolságban elhelyezett ablakok szakgatják meg. Ugyanitt azt a tételt állítja fel, hogy »át-

tört résznek áttört feletti alkalmazása *csaknem* mindig hiba". Ovatosságból szúrja be a „csaknem“-et, hogy a San Marco homlokzatának egymás feletti oszlopsorait s a doge-palota két sor boltívének becsületét még is megmenthesse.

Visszatérve a teherviselés elméletére, azt szintén kombinálja a természetutánzás elvével. Kombinálja és összezavarja. S mint amavval, úgy evvel is túlságba megy. Így például, mivel a keleti építészetnek nagy embere s annak patkóivét igazolnia kell, az építészeti formák közé felveszi a kétharmad körívet is, melyet a láthatár peremjén felkelő napkorong szélei mutatnak.

Mint sok helyen, úgy a természetnyújtotta formák utánzásának kérdésénél is sejtí az igazságot, de nem talál a szeg fejere. Igen is, tetszik nekünk a természet minden teremtménye. Gyönyörködünk azokban az utánzó alakokban is, melyek körvonalait valamelyik természeti tünemény utánzásával nyerték, de ennek oka — nézetünk szerint — az építészetnél nem az aristotelesi utánzási elméletből, hanem saját magunk phisiologiai szervezetéből, szemünk alkotásából magyarázandó. Az épületben keressük a symmetriát, keressük a középrész két oldalához csatlakozó jobb és balszárnyat, de csak igen kis részben azért, mert pl. a falevélen is azt látjuk, hogy a kocsz arányos két részre osztja, hanem sokkal inkább szemünk szervezetének központiséga miatt. Ugy hiszem, a kik ösmerik a természettan törvényét, mely a domború lencse sűgártöréséről szól, azoknak nem szükséges a bővebb fejtegetés. Igen is, azok a formák tetszenek a művész remeklésében is, a melyekre a természet ad példát kimeríthetetlen változatokban, de az építészetben már főleg csak azért, mert szervezetünk is a természet tárgyai és alakjai szerint van fölépítve, hogy beleilljünk ebbe a nagy mindenségbe s ennek jelenségei ne legyenek türhetetlenek reánk, mint pl., bocsánat a trivialis hasonlatért, kutyára a harangzűgás.

De mi sem könnyebb, mint Ruskin okoskodásának vasok tévedéseit kimutatni és azokból egy csomót összeszedni. Itt csak rájuk akartunk mutatni; folyóiratunk terjedelme miatt egyenkinti czáfolatokba korántsem bocsátkozhatunk. Csak még azt kívánjuk számtalan elhallgatandó megjegyzéseink közül fölemlíteni, hogy az az okoskodása is egészen eltévesztett, a melylyel a művészeknek a csűcsíves styltól való elfordulását magyarázza. Itt fontosságot tulajdonít a támasztó-pilléreknek, mint a melyek elidegenítették tőle az építészeket. Ugy hisszük, hogy a pillérek nagyon ártatlanok ebben a dologban. Nem említve azt, hogy a modern élet czéljaira a csűcsíves styllel járó térbeosztás és világítás — ez utóbbi főleg a világi épületeknél — módfelett alkalmatlan, elég annyit kiemelnünk, hogy az egész építészeti rendszer a tervező művész egyéniségét teljesen megköti. Ugyane műfaj fejlődését az északi fenyők alakjával hozza kapcsolatba, büszkén tagadva a „vágakozási“ elméletet A decoratio subtilitásainak kifej-

lődésénél azonban a számításból ő is kihagyja — s ebben már csaknem az összes művészettörténészekkel együtt közös mulasztást követ el — a csúcsíves kor embereinek rendkívül pepceselő természetét. Szerzetesek és czéhbeli iparosok szinte az önkínzásig vitték azt a szenvedélyüket, hogy fából és elefántcsontból minél kisebb, de minél munkásabb, czifrább dísztárgyakat és játékszereket faragjanak. Annak, ki a müncheni bajor nemzeti múzeum s általában a német gyűjtemények középkori szobáiban figyelmesen szemlélődik, lehetetlen, hogy a középkori emberek ilyen irányú hajlandósága neki föl ne tűnjék s ne abban keresse forrását és magyarázatát a csúcsíves ornamentika túlfinom-ságának és túlterheltségének.

E rövid szemléből láthatjuk: szerző mennyire szemben áll a közfelfogással, sőt, mondjuk ki őszintén, sokszor a természetes észjárásnak is hadat izen. Különczködése, szeszélyes, ötletes tételei és elfoglaltsága miatt az egész mű igen alkalmas az olyan laikus olvasó ítéletének megtévesztésére, ki nem ismeri az idevágó szakirodalmat, vagy ha ismeri is, nem lehet mindenben megállapodott, önálló ítélete s olvasmányainak hatása alatt áll. Pedig a magyar közönség főleg a művészettörténet és esztétika szempontjából általában ilyen elemekből áll. Ezen a téren közönségünket még nevelni és vezetni kell és óvni attól, hogy balfelfogások, elhibázott ítéletek hozzá jussanak és őt megvesztegessék.

Az Akadémiának is könyvkiadó vállalatával kifejezett célja: „a tudományokat mai színvonalukon előadó művek által a tudományos műveltség terjesztése“. Ruskin elmélete pedig 50 év óta nem tudott a szakférfiak elméjében meggyökerezni. A szaktudomány általános ítéletét nem képviseli. S így a könyvkiadó-vállalat céljainak meg nem felelő. Szegényes irodalmunkban pedig ilyen különálló véleményt tolmácsoló mű kiadása fényűzés számba megy.

Egyébként fordítása magyaros. Lelkiismeretessége mellett pedig, a revidelő Beöthy és a fordító Geőcze Sarolta neve elég biztosíték.

Mátrahegyi.

Bölyny József: Vadvirágok.

(Budapest. 1897. Athaeneum. 8-ad r. 78 l. Szerző arczképével. Ára 1 frt.)

Egy néhány év óta a lírai költemények divata majdnem páratlan lett irodalmunkban. Mennyiségre a megjelent kötetek jóval meghaladják az 50-es évek termékenységét, mely pedig különlegesen lírai korszak volt. Nem kívánunk most elmélkedni e köztudomású tényről, majd jobb alkalmát vesszük; inkább azt akarjuk megjegyezni, hogy Bölyny 26 költeménye (5 fordítással 31), a mennyi van mindössze e kötetben, noha túlnyomóan lírai gyűjtemény, szorosan mégsem tartozik a kor lírai jelenségei közé. E pont némi magyarázatra szorúl. Lírai költőnek par

excellence azt mondjuk, a kinek lelkét, mint a szellemek a rombadült várat, megszállja az ég, a föld, a nemzet, mindaz, a mi él, érez vagy éreztet a nap alatt. Mindez megtermékenyíti a lelket, a képződést, a szívet s fölforralja és teremtsére képessé teszi ezeket, mint a forró égöv talaját a nap a nedves időszak után s az isteni hőtől ilyformán melegített lélek teremt, megújít, átalakít, javít, és saját énjében, mint valami bűvös műhelyben, újjá, fonságesebbé, egyénibbé dolgozza át a máshonnan nyert anyagot. Valami ilyen formán működik a lyrai költő belseje s így lesz a költemények összege a lyrai költő egyéniségének mintegy kirakata. De a Bölöny költeményei, talán egynek (*Hosván*) kivételével nem ilyenek. Ő tapasztalataiból, az alföldi s kiválóan bihari megyei magyar népeletből meríti úgy költése alkalmait, mint formáit; így költ újra egy-egy jelenetet vagy önt dalba egy-egy népi érzést, hangulatot. Ez utóbbi formában tehát nem saját énjét önti ki, mint a hogy a népdalformát Petőfi vagy Tóth Kálmán művelte, kiknél az érzelem mindig egyéni maradt és stylbelileg nőtt össze a népi alakkkal; hanem népi érzelmeket foglal versbe, melyeket tapasztalatilag, szemléletből ismer, mint ezt Czuczor tette a 30-as években. Ez jellemző vonása. Túl esvén e nem felesleges megkülönböztetésen, költeményei vagy románcszerűek vagy dalok. Amazok: *Ragyás Bandi, Gulyás Eszti, Hortobágyon áll, Az utolsó nóta, Perge Julis, Sír a kis lány, A szilasi szép csaplárné, A zöldhalmi kis ivóban*, egy-egy képet nyujtanak inkább, mint történetet. Azokra emlékeztetnek, miket a költészettan románczos képeknek nevez. Bennök hol a dalos, hol az elbeszélő rész túlnyomó. Különösen jellemző, hogy azt a stylt, mely az alföldi románcz tulajdona, hogy a dalból, dalos formából lesz az elbeszélés, mely szerint a jó kedv, öröm, de főképen a búbánatos hangulat okának elmondása belevegyül a lyrai hangulatba mint emlék, mint kép, mint magyarázat, többnyire pompásan találja el s ha a *Hortobágyon áll* kezdetű Petőfi *Megy a juhász*-ának pendentja, a többiben eredeti és közetlen, finom megfigyelés van s az átmenet néha teljesen sikerült, olykor valódi ethnologiai vonások önkénytelen megfigyelésével és ellesésével. Azért mondjuk önkénytelennek, mert ezekben az u. n. költői csinálmánynak nyoma sincs; oly természetesek, mint a népéi s ha bekerülnének népdalgyűjteményekbe, fölismerhetetlenek volt nának. Hasonlót mondhatunk már tisztábban dalairól, melyekről azt halljuk, hogy a bihari nép körében egyik-másik csakugyan elterjed a népnél is. Itt is nagyon jól lesi el a népies formát, mely mintegy a tollában van s kiválóan a népdal elbeszélő alakját jól szemlélteti, ennek gyors átmeneteivel, párhuzamosságaival, vonatkozásaival, természeti képeivel, melyekben mind föl lehet az alföldi vonásokat is ismerni. Minő jó sorok kiszakítva is ezek:

Van már neked más szeretőd nagy gazdag,
Kinek telkén sorjában áll az asztag, —
Legyen véle boldogságod akkora,
Mint utánad hulló könnyem zápora.

(Nagy fent repül.)

Hasonlóan kiemelhető *De búsan szól, Hét csillagból* stb., mely utóbbit talán nem is egy nótára, az egész országban éneklék némi módosított szöveggel, mint már az a népnek szokása s épen ezért álljon itt az egész:

Hét csillagból van a gönczöl szekere, —
Hét legény is járt utánam egyszerre,
De a hétből hűséges csak egy maradt,
Az is nyugszik temetőben
Egy virágos hant alatt.

Arra kérem már én a jó teremtőt:
Ha elvette tőlem a hű szeretőt,
Szólítson el engemet is utána,
Ne alugya örök álmát
Elhagyottan, magába.

A jó isten kérésem ha meghallja,
Hű szívemet a szemfedél takarja,
Ezt mondja el az öreg pap felettem:
Halni vágytam, halni tudtam,
Mert igazán szerettem...

Formája is az egésznek nagyon szerencsés s aztán nem sokkal többet ér egy költemény, melyet mindenki ismer, mint száz, melyet senki sem ismer? Még csak azt teszszük hozzá, hogy a pár egyéni hangú költeményből világos, hogy szerzőnek teljesen alanyi költeményei is bizonyára vannak, erről tanúskodik épen az említett *Ilosván* és *Sétatéren* címűek.

Ferenczi Zoltán.

Balia Sámuel, erdélyi államjogíró.

Az államra vonatkozó elmélkedések ama korszakos irányzatának, melyet a tizennyolczadik század vége felé francia földön szemléltünk, nevezetes befolyása volt az állammal foglalkozó hazai irodalomra is, a nélkül azonban, hogy hazai íróink egyszerű visszhangjai lettek volna a külföldi eszmeáramlatnak. Főképen pedig a nagy „genfi polgár“-nak befolyása vehető észre. Államjogi, politikai íróink, publicistáink, szóval az állammal különböző szempontokból foglalkozó egész irodalom, sűrűn emlegeti a „társasági egyezés“-t, a nép eredeti szervezését. Íróink jobbra ebből a szempontból vizsgálják és bírálják alkotmányunkat, akkor, az abszolút uralom időszakában. Ez időszak adja az államjogi és publicisztikai irodalmunknak Benkő Sámuel, a ki elméletében az államot a hazaszeretetre alapítja és a lyon-i akadémia egyik pályadíjának elnyerésével nevét a külföldön is ismertté teszi, továbbá Batthyány Alajost, Martinovicsot és Hajnóczit,* ez időszak legjelentékenyebb íróit. Balia, a ki 1791-ben, Kolozsvárott adta ki „Er-

* L. Concha Gy. A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik c. m.

délyország közönséges nemzeti törvényeinek első része, a törvényszerző hatalomról“ ez. művét, távolról se tarthat igényt arra, hogy az elsők közt említettessék. Mégis megérdemli, hogy vele foglalkozzunk már csak abból a szempontból is, mert nem az ez időben a szabadsági és egyenlőségi eszmék behatása alatt dolgozó publicisták közé tartozik, kiknek számát az erdélyi részek is gazdagították; hanem tudós feladatra vállalkozik, államjogot és részben államtant is írván.

Közönséges nemzeti törvényeknek szerinte azok hivatnak, melyek a nemzeti birodalmak igazgatásának módját megállapítják. Az emberek egyforma szabadsággal születnek, eredeti egyenlőségben. A polgári társaság alkotását az életjavak, a birtok megtartása, a kölcsönös oltalom és segély, mely egyedül a polgári társaságban elérhető, tették szükségessé. Így származnak a nemzetségek egyesüléséből a nemzeti birodalmak. (1. §.)

A nemzeti birodalmak igazgatása végett szükség van egy felsőbb erőre, ez a főhatalom, melynek két része van: a törvényszerző és a teljesítő hatalom. Az első a külső és belső boldogságra, vagyis az anyagi és szellemi tökéletesedésre szolgáló eszközöket állapítja meg; a második ezeket a polgári társaság céljaira irányítja. (2. §.)

„A főhatalmak magok azok a szabad nemzetek, melyek összekapcsolták a polgári társaságokat, tulajdon megegyezésekkel szerették és önként bocsátották magukat a főhatalom alá; a főhatalom és az alá való bocsátkozás a nemzetek eredeti szövetségeitől származtak.“ Szabad nemzetek csak azok, melyek nemcsak maguk szerették maguknak az államterületet, hanem abban „a birodalom formáját“, mi alatt az alkotmány, az államszervezet értendő, maga a nemzet állapította meg, a hol a szuverén hatalom nem a fejedelemnek földbirtoki jogán alapúl, a közhatalom nem az uralkodónak tulnyomó gazdasági erejéből származik. Vagyis a patrimonialis forma kizárja a szabad nemzeti létet. (3. §.)

A főhatalom alá bocsátkozásnak a külső és belső biztosságon kívül az lévén célja, hogy a közszabadság megállapittassék és fenntartassék, a főhatalom alá való bocsátkozásnak különböző módjai születtek a különféle nemzeti birodalmakat, illetőleg a különböző kormányformákat. A személyes erő és tekintély iránti vak alávetettségéből származik a törvénytapodó (despotikus) uralkodás; az előrelátó népek azonban az „első szerződésekből, vagy a birodalomnak eredeti alkotásában a főhatalom gyakorlását úgy mérsékelték, hogy a király és a nép között közös legyen.“ (6. §.)

Nyilvánvaló a befolyás, melyet az egyénnek annyira hízogó, az államot az egyének folytonos szabad egyezésére alapító Rousseau-féle szerződési teória (Contract social I. 5), nemkülönben az ugyancsak általa szerzett népszuverénitási elmélet, mely szuverénnek csak az egyesekből összealkotott népet ismeri, úgy, hogy minden egyes részese is a

szuverénitásnak, de más vonatkozásban annak alávetett is — ez időbeli hazai íróink közt szerzőnkre is gyakorolt. Igen, a nagy „genfi polgár“, kinek eszméit a forradalom, az alkotmányozó gyűlés, az emberi és polgári jogok kinyilatkoztatása (Declaration des droits de l'homme et du citoyen) egyformán visszatükrözik. Hogy íróink is a főhatalmat eredetileg a népek tulajdonítják, minek következtében a fejlődési hatalom csak másodlagos, illetve átruházott jellegű lehet, ezen nem csodálkozhatunk. Ez az a korszakbeli államjogi és publicisztikai íróknál általánosan elfogadott axioma, melynek kisebb-nagyobb hévvel valamennyien kifejezést adnak írataikban. A Franciaországból mindenüvé szétterjedt szabadsági és egyenlőségi eszmék és II. Józsefnek ezekkel oly éles ellentétet képezett abszolutizmusa egyaránt segítik ezen elméletek közelfogadását. És a szabadsági és egyenlőségi eszmék hirdetésével, a szomorú közállapotok közepette alkotmány-reformokkal foglalkozó íratok adnak kifejezést a megindult szellemi mozgalomnak; az új eszmék behatása alatt sok oly gondolat magvát hintvén el már ez időben, melyeknek az államéletben való megvalósítása csak több, mint félszázad múlva, jelen századunk közepén történhetett meg.

Az ember eredeti egyenlőségével, a társasági szerződéssel és a főhatalomnak a néptől származtatásával találkozunk az e korszakbeli erdélyrészi publicisták írataiban is. De Balia az a rendszeres államjogot író szerző, ki ez elméleteknek műve államtani bevezetésében kifejezést ad. Erre kívántunk a fentebbiekben utalni, a nélkül egyéb-iránt, hogy munkájától az államjogi szempontból is az érdekesültséget megvonni akarnók, mit már azért se tehetünk, mert Batthyánynak az egyházi törvényekről latinul írt műve, Eder és Hermann részszerű államjogi íratok mellett rendszeres, összefoglaló államjogi művel ő szerepel az erdélyi írók között.

B. A.

Magyar Erdészeti Oklevéltár.

Magyarország ezredéves fennállásának emlékére kiadja az Országos Erdészeti Egyesület. Szerkesztette és történeti bevezetéssel ellátta az egyesület megbízásából *Tagányi Károly*. I. kötet 1015—1742., II. kötet 1743—1807, és III. kötet 1808—1866. (Budapest, Pátria irod. váll. részvénytársaság könyvnyomdája 1896.)

Az Országos Erdészeti Egyesület is kiveendő emlékhagyó részét az ezredévi ünneplésből: a magyar erdőgazdaság történetének megírását s illetve előbb, mindazon kiadott vagy kiadatlan okiratok egybegyűjtését határozta el, a melyek a magyar erdőgazdaság fejlődését a honfoglalástól kezdve 1867-ig feltüntetik.

A rendelkezésre állott nagyon rövid idő alatt *Tagányi* fáradhatatlan szorgalommal s a kitünő szaktudásra valló avatottsággal foglalta össze kronológiai sorrendben a felkutatható és összegyűjthető igen

értékes anyagot; s a nagy mű kiváló történetirodalmi becse teszi szükségessé azt, hogy arról e lapok hasábjain is rövid említés tétessék.

A 3 vaskos kötetre terjedő óriási anyag felőleli mindazokat az okmányokat, a melyek — mint a hazai erdőgazdaságra vonatkozók — az ország minden részéből, az állami, törvényhatósági és magán-levéltárakból és a bécsi cs. és kir. közös pénzügyminiszteri levéltárból fáradságos kutatás után egybegyűjthetők valának.

Az I. kötet, melyben az okíratok legnagyobb része kivonatosan van bemutatva, egész 1743-ig, a volt temesi bánóság erdőmesteri hivatala felállításának idejéig, a régi extensiv erdőgazdálkodás korát jellemző 373 okíratral, a második kötet 307 okíratral 1807-ig, a selmeczbányai erdőakadémia felállításáig — s a 92 okíratot tartalmazó harmadik kötet az 1867-ik évig, a mai Orsz. Erdészeti Egyesület megalakulásáig terjedő időszakok szerint csoportosítja az egész anyagot. Minden egyes kötet el van látva az okíratok tartalom-, illetve címjegyzékével s a III. kötethez fűzött tárgy- és névműtató az egész mű használatának ugyancsak nélkülözhetetlen segédeszköze.

Hogy pedig ez a nagy tudással és nagyon rövid idő alatt megszerkesztett munka hazánk ma már megint kincses erdeinek jövődjő történetírója kezében mily nagybecsű forrásúl fog szolgálni: legjobban mutatja az a 47 lapra nyomtatott s az egész munkát megismertető szép bevezetés, mely az első kötet elején «A magyar erdőgazdaság fejlődése» czímen hazai erdőgazdaságunknak úgyszólván összes megfigyelhető életmozzanatait vázolja és az erdészember őszinte dicséretére méltó szakavatottsággal vezet erdészetünk mindazon fázisán keresztül, a melyek az *ősállapottól* a teljes kifejelettségnek ma már általánosan elismert fokáig egy ezredévet töltenek ki. Itt közöljük e bevezetés rövid tartalmát, mintegy vázlatos képéül annak a sok fáradsággal összehordott anyagnak.

*

Az erdőgazdálkodásnak is formát adó birtokviszonyok elseje gyanánt „*A primitiv erdőközösséget*“ ismerjük meg a bevezetés első fejezetéből, a mely közösség áldatlan uralma alatt hazánk erdőségeinek nagy része kerül pusztulásra. Ennek tudatára jutva — számos község az *osztatlan* birtoklásról az *ideiglenes felosztásra* tért át s az erdőt annyi *egyenlő részre, nyilasra, erdőnyilra* osztották, a hány egyenjogú tagja volt a községnek.

Az egyenlőség a későbbi nemesi és telki osztályok szerint osztályokra különült s a rangkisebbek kisebb részben részesedtek. Ez osztásmód utolsó formája az volt, a mikor többé már nem erdőt, hanem — szintén nyilas osztással — fát részeltek.

A közbirtokossági erdőkben e birtoklási formák egyike másika még máig is fennáll.

Mint az erdők legnagyobb birtokosának: a *királynak erdőgazdasága* (2. fejj.) válik ki leghamarább a közös erdőbirtoklásból. A *mezőkbe* osztott rengeteg birtok erdeit is a megyeispánok kormányozták s a jövedelem egyharmadát ők kapták. Az erdők közvetlen gondozása a királyi *erdővőkra* volt bízva, a kiknek a *tíznagy* (decurio) s ezeknek ismét a *száznagy* (centurio) volt közvetlen előljárójuk. Katonai szervezetükre enged következtetni az, hogy nemcsak az erdőkezelés és a még fontosabb vadászat és halászat ügyei képezték feladatukat, hanem különösen az ország szélein határőri szolgálatot is teljesítettek.

Az egyházaknak, főuraknak s később a tatárjárás után betelepített idegeneknek tett adományozások a királyi rengeteg erdőbirtokának rohamos elfogyását okozták, a mi az Árpádkori erdővő szervezet megszüntetését is maga után vonta. Az érdemeket jutalmazó adományozást a főnemesség zsarolása követte, úgy hogy 1514-ben a már nagyon megfogyott koronajavak el nem idegeníthetését törvénnyel kellett biztosítani.

Ez időtájt azonban az erdőgazdálkodásnak már többféle formája érvényesül s az épület és tűzifa termelése, a makkoltatás, cserzőanyag termelése, sőt már az erdők fentartására vetett figyelem azt bizonyítja, hogy az erdészeti kultúra szórványos jelentkezése a középkorba nyúlik vissza (3. fejj.).

Az erdők rendszeres és céltudatos gondozása mindazáltal csak azután kezd nagyobb jelentőségűvé válni, a midőn a bányászat által is érdekelt koronajavakon a túlságos használat káros következményeitől tartva, az erdő kezelése ahhoz értő erdőtisztai személyzet gondjai alá kerül. Az udvari kamara úgynevezett erdőrendtartásba foglalt útasításokkal rendelkezik a vágások tervezése, kihasználása és a kihasznált területek felújítása felől (4. fejj.).

Az erdők fentartásának ez az igyekezete lassan-lassan átszivárog a köztudatba is és egyes községek — különösen azonban városok és egynemely főnemes szintén belátták az erdők kímélésének szükségét. Sajnos, hogy a háborús idők nagyterjedelmű erdőpusztításokkal jóformán minden kultúrtörökvésnek útját állották.

A modern erdészeti kultúra keletkezését (5., 6. fejj.) csak a délmagyarországi katonai kormányzatnak az erdőgazdaságba is történt beavatkozása idejéről lehet számítani.

A birtokosokban, kulturában leszegényedett Dél-Magyarország erdeit előbb katonahivatalnokok, majd a temesi bánági erdőhivatal felállításának után szakemberek kezelik s ezek javaslatain indulva — a hadsereg érdekeire való figyelemmel előbb útasítások adatnak az erdőültetések terjesztésére; mígnem a magyar udvari kancelláriának a bécsi udv. főhadit tanácsossal történt megállapodása után az erdőpusztítások megátlása végett a helytartótanács az összes törvényhatóságokat javaslatételre szólítván fel: az erdők ügye országos közügyggyé lett.

1769. decz. 22-én adta ki Mária Terézia Magyarország első erdőrendtartását, a mely 1770-ben az összes törvényhatóságoknak megküldetvén, áldásos következményeivel erdőgazdaságunk fejlődésének korszakos eseményét képezi. Ezt az erdőrendtartást hozza be 1781-ben II. József császár Erdélybe is. Erre az időre esik a birtokkataszter tervezésével a közös erdők használatának szabályozása is és a vármegyék jórészt hasznos tervei alapján utóbb az 1791. évi magyar országgyűlés által kiküldött bizottság programjának egyik legfontosabb kérdését képezte. Így készült el azután az első igazi erdőtörvény — az 1791. LVII. t.-cz., melyben az erdők megóvása először részesül az államhatalom kötelező védelmében. Ez alapon jött létre ugyanakkor Erdélyben az 1791. XXX. t.-cz.; — majd pedig a magyar 1807. évi XXI. és az erdélyi 1812. évi XXXIV. t.-cz. s ez időkre esik a közalapítványi és egyházi erdőbirtokok gazdasági szabályozása is.

Úgy ezekkel az országos érdeklő rendelkezésekkel, valamint az erdők felügyeletének administratív alapra fektetésével — s illetve a főerdőfelügyelőségek fölállításával hazai erdészetünk az ország legnagyobb részében szervezetileg már egységessé s a tovább-fejlődésre teljesen életképessé válik.

A gazdálkodási rend javulásának legnagyobb támasza azonban a szakemberek buzgó és törhetetlen működése volt. Nekik köszönhetjük erdészeti szakoktatásunk szervezését; a mely előbb magánkezelésmenyésből, majd kormányzati úton — a keszthelyi (1806) és a selmezbányai (1808) erdészeti tanszékek, majd 1817-ben a nagyszebeni erdészeti intézet felállításával már a jelenkor igényeit szolgáló czéllal létesítettett. A szakembereknek az e század elején már mind érezhetőbbé váló hiánya így csakhamar pótolva lévén, előrelátható volt ama küzdelem kimenetelére is, a melyet az erdészetnek a többi gazdasági ágaktól való elválasztásáért és önálló tevékenységre utaltatásáért megvívnia kellett. E tekintetben is az állam — mint a legkiterjedtebb erdőbirtok tulajdonosa járt — az utóbb másoktól is követett jó példával elől s a hazai erdészeti tudomány és irodalom hathatós támogatásával mindinkább érvényesíthette az erdők védelmére irányzott befolyását; az 1848-iki első felelős miniszterium pedig már egy külön erdőtörvény megalkotását tűzte ki feladatául.

A szabadságharcz fellángolt fényes napjának lealkonyadtával beállott reakció az erdőgazdaság fejlesztésének nemzeti eszközeit is megbénította s az 1857-ben Magyarországra is kiterjesztett osztrák erdőtörvény sok tekintetben üdvös intézkedései az alkotmányos korszak beköszöntéig nem voltak képesek mélyebben meggyökerezni.

Az ezután hatályba léptetett régebbi törvények lanyha végrehajtása szabadabb kezet engedett ismét az erdők rendszertelen kihasználásának, a mit még a kedvezően fejlődő politikai és kereskedelmi viszonyok s talán a törvényhozás közönye együttesen támogattak; elannyira,

hogy a társadalmi téren akkor általánosan nyilvánuló hazafias mozgalom az erdők védelmét biztosító erdőtörvény kérdését sem hagyhatta beavatkozás nélkül, s a midőn a hatvanas években működő erdészeti egyesületnek a hazafias irány lelkes zászlóvivői által történt megmagyarosításával s az *Országos Erdészeti Egyesület megalakulásával* a nemzeti ügy az erdőgazdaság terén is teljes diadalt aratott: ennek az egyesületnek a közlönye az *erdőtörvény* éveket igénylő előkészítésének — azt később meg is alkotó — munkásai sorában a legelsőnek jelentkezett.

Szakmáry Ferencz,
m. kir. erdész.

Csanádvármegye Története 1715-ig.

A M. T. A. Tört. bizottságának megbízásából írta *dr. Borovszky Samu.*
I. kötet. Budapest, 1896. 8° 500 l.

Az alföldi vármegyék monographiái egymásután látnak napvilágot. Nemsokára abban a kedvező helyzetben leszünk, hogy ezen vármegyei monographiák alapján írhatjuk meg az alföld külön történetét. A legújabbban megjelentek között van a nagy történeti múltú, de jelenleg szűk határok közé szorított Csanádvármegye is.

Dr. Borovszky Samu 1894. július 17-én bízta meg a Történelmi Bizottság Csanádvármegye történetének a megírásával, olyan értelemben, hogy a munka első része, a mely vármegye általános történetét 1715. évig foglalja magában, 1896. évi május hó 31-ig készen legyen.

Nagyon rövid idő állt tehát a szerző rendelkezésére s valóban éjt nappallá kellett tennie, hogy a legnagyobb fáradsággal csak valamit is felmutathasson. A szerző azonban még így is fölülmulta mindazoknak a várakozását, a kik munkálkodásában figyelemmel kísérték: olyan derék monographiával lepte meg a csanádvármegyieket, a mely nemcsak a legnagyobb szorgalom és tudós vizsgálódás gyümölcse, hanem a melynek minden sorából kiérezzük a szerző szeretetét és lelkes odaadását!

Vessünk egy pillanatot magára a munkára is s a mennyiben ezen szűk helyen lehetséges, ismerkedjünk meg vele közelebbről is.

Az első fejezetben a honfoglalás előtti korról foglalkozik a szerző s a palaeolit-, neolith-, réz-, bronz-kor fenmaradt emlékeit nem épen sikertelenül törekszik a megye történetével összefüggésbe hozni.

A Maros alsó vidékének hamar, már szent István idejében nevezetes történeti szerepe van. Ajtonynak (Achtum) e rengeteg terület urának, a királyi daczoló büszke nemzetséggőnek és Csanád vezérnek itt adott bővebb históriája, mely összefüggésben van az erdélyi Gyula vezér lázadásával is, magasabb szempontból is jelentőségteljes.

Az alig megalakult megyének legnagyobb alakja szt. Gellért, az első magyar vértanú, az idegen származású s mégis a legmagyarabb püspökök egyike, a magyar egyház tulajdonképeni megalapítója. Ő az egyedüli a hazai hittérítés apostolai között, a ki kimondja és egyszersmind meg is cselekszi, hogy t. i. a magyarság csak akkor lesz igazán kereszténynyé, ha az üdvözítő hit tanait saját fiainak ajkiról hallja. Így alapítja meg híres iskoláját, a melyben az első magyar ifjakat képeztetni papokká. Szt. Gellért története olyan fontos, hogy az nemcsak Csanádvármegyéé, hanem az egész országé.

Csanádvármegye első százada, vagy még hosszabb idő is, az elhelyezkedés, a berendezés munkálataiban telik el.

A legfontosabb mozzanatokot a szerző igen helyes beosztással csoportosítja s e mellett nagy gondot fordít mindjárt eleintén a nemesi birtokok bemutatására. Csanádvármegye nemes családjainak úgy leszármasztási, mint anyagi helyzetének pontosabb rajzát még akkor sem kívánhatnók, ha a munka még egyszer ilyen terjedelmű volna is.

A szerző ezután a vármegye társadalmi, politikai és egyházi életét s annak különböző hullámzásait tárgyalja. Részletesen bemutatja a tatárjárást s az újjáalkotás nagy munkáját. Lassankint a király (IV. Béla) nemes buzgalma és a nemzetségek önérdeke behegesztették a sebet Csanád vármegyében is, de a pusztítás nyomai még sokáig fenmaradtak, — túléltek az Árpád-házat.

Nagy Lajos és Zsigmond uralkodása alatt külsőleg megizmosodik ugyan Csanádvármegye, de csaknem észrevétlenül veszedelmes bajok csirái fejlenek ki. A vallásos élet a világiak s egyháziak között egyaránt hanyatlott, a nemzeti szellemet a sok új telepítés megrontotta, az erősbülő nemességnek hatalmaskodását pedig alsóbb néposztály alig tűrheté. Az ország idegen ajkú lakosai között (Csanádmegyében elegendő voltak) schismatikus tanok vernek gyökeret, míg a Tiszántúli magyarságnál, de egyéb helyeken is, a hussitizmus veszélyezteti a hitégséget.

Igaz ugyan, hogy ezen kérdésben csak hosszabb időt és fáradságot igényelő munka adhat összefüggő, konkrét adatokat, de a szerzőnek még sem kellett volna teljesen figyelmen kívül hagynia, különösen azért nem, mert az a kép, a melyet később a makói reformáció történetéről nyújt — a mely szép is, hű is, mert a szerző pártatlan történetírói állását a legméltóbban tölti be — csak akkor volna valójában teljes, ha az említett szempontokat is a többihez mért keretben tárgyalná.

Ismeretes, hogy a különösen Erdélyben kifejlődött hussitizmus vallási élet a derék Marchiai Jakab vette el, a fellázadt jobbgyságot pedig az erdélyi (részben magyarországi) nemesség, szászság és székelység egyesült ereje törte meg és így szabadult meg az országnak legalább is a nyugoti fele, Csanádvármegye is, egy fanatisztikus parasztlázadástól, a milyenfélére akkoriban Csehország elég borzalmas példát nyújtott.

A mint a szerző is feltűnteti, Csanádvármegyében is nehezen viselte már terhes igáját a szegény jobbágyság, de még sokáig tűrnie kellett, hogy azután annál fékezhetetlenebbül törjön ki. Itt is lelkesült a pórság, a midőn híre járt: jön Dózsa György, a megváltó, a megbosszúló!

Ezen pórlázadást a szerző bőven tárgyalja, valamint a szomorú emlékü mohácsi vész utáni időszakot is. Az ország politikailag, vallásilag két részre szakad. Csanádvármegyében is megkezdődnek a pártoskodások s nemsokára a sík megye teljesen ki volt szolgáltatva a százados ellenségnek, a töröknek. Az egyházi intézmények megszűntek, a csanádi káptalan birtokai gazdátlanokká lettek, külsőleg maga a vármegye is megszűnt lenni . . . összeomlott. A helységek egymásután pusztúlnak el, a nép pedig menekül, a hová tud. Csak az isteni gondviselés öröködik felettük: a derék ferenczrendiek vígasztalói voltak a szenvedőknek s azoknak testi és lelki nyomoraik orvoslása közepette legfőképen arra törekedtek, hogy a szívekből egy jobb jövő reménye ki ne vesszen.

Mondhatom, hogy Csanádvármegye ezen legszerencsétlenebb korszakának ecsetelésében a legszerencsésebb a derék történetíró.

A szabadulás napja késett, de nem maradt el. Az 1685. év után már csak kóborló tatár csapatok járnak a megye területén. Ekkor a félholdnak nem volt már Magyarországon egyetlen egy biztos, szilárd pontja sem, a honnan biztatást adhatna a próféta fanatikus híveinek: az ozmán fegyverek varázsa végelegesen megtörött. Az 1699. január 26-án kötött karlóczai béke meghozta a teljes felszabadulást.

A munka „Makó és a reformáció» című fejezettel végződik, a melyről azonban már előbb szólottunk. A főispánokról, alispánokról, kath. egyházfőkről stb. szóló mellékletek fontos adatgyűjteményt képeznek.

Aprólékosan végig menve az egész munkán, úgy találjuk, hogy bár a szerző sohasem téveszti szem elől az ország történetét, egészében mégis Csanádvármegye sajátos életét, történetét adja és hogy feladatát szépen oldotta meg!

Gombos Ferencz Albin.

Különfélék.

A Hunyadvármegyei Tört. és Rég. Társulat VIII. Évkönyve gazdag tartalommal jelent meg e napokban az 1893—1896. évekről. Az igazgató választmány megbízásából szerkesztették *Kun Róbert* és *Téglás Gábor* társ-titkárok (Kolozsvárt, Ajtai K. Albert könyvnyomdájában 1897. 152 l.). Tartalmát teszik: 1. értekezések és felolvasások, 2. millennaris emlékünnepek, 3. hivatalos rész. Az értekezések sorát *gr. Kuun Géza* két elnöki beszéde nyitja meg, melyek egyikét a vajdahunyadi vár lovagtermében 1893. szept. 24., másikat 1895. jun. 16.

a közgyűlésen tartotta; mindkettőt a magas költői lendület, mély tudományosság és lángoló hazaszeretett jellemzi. Ezeket követik: *Márkupa* Ferencztől a vajdahunyadi és gyalári vasbányák fejlődése; *Szinte* Gábortól Hunyadmegye czímere, aztán Sarmizegetusa, Ulpia Trajana (Várhely) ampitheatruma; *Kolumbán* Samutól lozsádi népdalok és táncszók; *Téglás* Gábortól a két Küküllő völgyfejénél látható római végvárak és határtöltések viszonya Dácia katonai és tartományi székhelyeihez vagyis Apulumhoz (Gyulafehérvár) és Sarmizegethusa (Várhely) cz. értekezések. A millennaris ünnepélyek actái között olhashatók a vármegyei m. é. máj. 14. tartott díszgyűlésen elmondott beszédek: br. *Szentkereszthy* György főispán megnyitója, *Hollaki* Arthur alispán, gr. *Kuun* Géza beszédei, *Réthi* Lajos emlékbeszéde. A szept. 4-én leleplezett *vulkáni* emlékoszlopnál: br. Szentkereszthy Gy., dr. Solyom-Fekete Ferencz és *Janza* Vazul beszédei. A szept. 5-én leleplezett *vaskapu* emlékoszlopnál: br. Szentkereszthy Gy., Kun Róbert, Ládai Gyula, Nesztor Miklós, Hollaki Arthur, Pietsch Sándor beszédei. A vármegye második millennaris gyűlésen, melyen Pataky László Hunyadi János festményét leleplezték, br. Szentkereszthy és Réthi Lajos beszédei, A társulat millennaris közgyűléséről gr. *Kuun* Géza elnöki beszéde és dr. *Márki* Sándor tt. felolvasása van közölve: Európa politikai constellatioja a honfoglalás idejében 896-ban. A főreáliskola millennaris ünnepéről *Téglás* Gábor és *Kun* Róbert; a hunyadmegyei EMKE díszgyűléséről: Réthi Lajos megnyitója, gr. *Kuun* István „az EMKE és az ezredév” költeménye, dr. *Farkas* Béla: Hunyadmegye jelentősége az első ezredévben, végül gr. *Kuun* Géza: gondolatok a magyar faj hivatásáról az új ezredév küszöbén cz. magasröptű elmélkedése olvashatók. Mindezek és a hivatalos rész adatai fennen hirdetik, hogy Hunyadmegye nemcsak ezer éves történetünk egyik legklasszikusabb földje, hanem a hazafias lelkesedésben és munkálkodásban, a tudomány mivélésében, a cultura terjesztésében egyik legelső gócpontja hazánknak. A Hunyadm. Tört. és Rég. Társulat, buzgó elnökével élén és lelkes munkásaival soraiban, valóságos nemzeti és culturmissiot teljesít.

Gyarmathy Zsigáné, Kalotaszeg költőnöje, népéletének és házi iparának a világgal megismertetője, egy kedves kis regényt írt *Zúdorék* cz. a. melyet a Franklin-Társulat igen szépen, Neogrady Antaltól illusztrált kiadásban adott ki. Egyszerű, kedvesen elbeszélte történeteiben a magyar udvarházak eredeti, derűs világa elevenedik meg. Érzése igaz, minden századvégi áramlattól ment; a költészet régi változatlan, de mindig szívesen hallgatott tárgyai: szerelem, szeretet szólalnak meg alakjaiban. A „Zúdorék” legnagyobb műve a derék írónőnek, a mely Gyarmathy Zsigánét minden ízében önálló, erőteljes írói egyéniségnek mutatja be. Szép könyvének ára 2 frt.

Régi magyar könyvtár. Ezen czímen új irodalmi vállalat indult meg *Heinrich* Gusztáv szerkesztésében. Célja: a régibb magyar

irodalom kiválóbb és irodalomtörténetileg becses alkotásainak kritikai kiadása. Első négy kötete most jelent meg, a következő tartalommal: I. k. *Aranyas-Rákosi Székely* Sándor: *A székelyek Erdélyben* című sokat emlegetett, de eddig meglehetősen ismeretlen eposz, melyet maga a szerkesztő Heinrich Gusztáv látott el gazdag jegyzetekkel és esszyszerű bevezetéssel. E szépen írt bevezető megvilágítja minden oldalról a Zalán futása előhírnökét. II. k. *Bayer* József: *Pálos iskoladrámák a XVIII. évszázadból*. négy érdekes játék a régi magyar drámai irodalomból. III. kötetben *Fülöp* Arpád közöl a múlt századból való *Csik-somlyói nagypénteki miszteriumokat*. IV. k. *Heltai Gáspár* *Meséi*, az eredeti, 1606-iki kiadásnak betűhű lenyomata. A régi magyar irodalom legbecsesebb köteteinek egyike. Eredeti, gyökeres magyarságán irodalom és közönség manapság is sokat tanulhat. Magyarázója, *Imre* Lajos, nagy buzgalommal és lelkiismeretességgel gyűjtötte össze a Heltaira vonatkozó adatokat. A régi magyar irodalom ez érdekes termékei nemcsak az irodalomtörténésznek szolgálnak megbecsülhetlen anyagnak; minden, az irodalommal szeretettel foglalkodó örömmel üdvözli a hasznos és értékes vállalatot. Ára az I. kötetnek 60 kr., II. 40 kr., III. 1 frt, IV. 1 frt 20 kr.

Gaal Mózes: *»Berni Detre, az Amelungok hőse«* cz. m. jelent meg nem rég a Franklin-Társulat nyomdájából a Vasárnapi Könyvtár tetszetős alakjában. Az Amelung-monda a Nibelungokkal együtt a németek legszebb nemzeti mondája. Tavaly ugyancsak tőle jelent meg a Nibelung-éposz átdolgozása s most a hozzánk közelebb eső Berni Detréről szóló mondát alakította igazi művészettel át. Itt már összeszövődnek a hún-magyar mondák szálai a germán mondával a pogány lovagvilág legrokonszenvesebb hőse körül. Érdekes e könyvecske nemcsak meséje szépségeért; de haszonnal forgatható minden művelt embernek, különösen manapság, mikor a Wagner-operák divatja a germán lovagvilág ismeretét is szükségessé teszi. Ára 20 kr. — Ugyancsak Gaal Mózesről jelent meg legújabbán: *Peru elfoglalása és az inkák pusztulása*, melyben a kalandor Pizarro nagyratörő álmai, világhódító tervei színes, változatos képekben szövődnek történetté. Az, a mit az író az inkák műveltségéről, vallásáról, erkölcséről ír, egy kis kulturhistoria. A könyvet Gerő Lajos esinos rajzai díszítik. Ez is a Franklin-Társulat népszerű vállalatában, a Vasárnapi Könyvtárban jelent meg; ára 20 kr.

Az Olcsó-Könyvtárban legújabbán megjelent: I. *Echegaraynak*, az európai hírhű, színpadokat uraló drámaíróknak nálunk is színre került hatásos drámája *»Mariana«* (372 szám). A dráma nagy költői értékét már színre kerültekor is elismerték kritikussai. A szenvedély hatalmas ereje szólal meg alakjaiban, érdekesen, szinte izgatón lefolyó jeleneteiben. A magyar fordítás, mely *Szalay* Emil munkája, teljesen rászolgál a dicséretre. Jól folyó magyarságában igaz értékekben érvényesülnek a mű költői szépségei. Ára 30 kr. 2. *A férfiak forradalma*, írta Besant Walter. E regény mikor évekkkel ezelőtt Angolországban megjelent, valóságos irodalmi esemény számba ment. A nő-

emáncipáció napirenden levő kérdését állítja elének a komokum, a gúny oly éles fegyvereivel támadva azt, a mint kevés írónál olvastuk mostanában. A regényt Hegedüs Pál fordította (373. szám). Ára 60 kr. 3. *Szegény Pillicoddy*, Morton kitűnő bohózata, mely a Vígszínházban oly sikerrel került színre (374. szám) Mihály József élvezetes fordításában. Az ötletes, kacagtató apróság olvasva sem téveszti el hatását. Ára 20 kr. 4. *A nevelőnő*, írta Andrieu Chabot (375. szám). Ereky Alfonz jó magyar fordításában jelent meg e megható, érzelmes, a éegényírás régi kedves eszközeivel elmondott történet. Ára 60 kr.

Verne Gyula újabb munkáiból most jelent meg az 56—62. füzet. Az első háromban befejeződik a »*Robinsonok iskolája*«, a többiekben az »*Utazás a föld központja felé*« kezdődik. Verne a világirodalom egyik legérdekesebb regényírója. Munkái a legragyogóbb fantázia szülöttei, de ebben a szerzővel való elkalandozásban észrevétlenül tanulunk, tudásunk gyarapodik. Mert bármennyire véljük is a tiszta képzelet alkotásainak, mindenkor megvan regényeinek tudományos alapja is. A magyar fordítás sem külső kiállításban, sem az eredeti színdísz stílusában nem marad mögötte az eredetinek. A hozzáférhetős munkáját pedig megkönnyíti a füzetes kiadás; egy-egy regény 7—10 füzetben befejeződik s így olcsón — füzetje 20 kr. — kiki hozzájuthat a teljes Vernéhez.

Erdélyi könyvtár.

- *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, történeti bevezetésekkel, a M. T. Akadémia tört. biz. megbízásából szerk. *Szilágyi Sándor*. XIX. k. 1686—1688. Budapest, 1896. 8-adr. 534 l. Ára 3 frt.
- *Czegei Vass György és Vass László naplói* 1659—1739. Közli *Nagy Gyula*. (A M. Tört. Emlékek, kiadja a M. T. Akadémia II. o. Irók 35. k). Budapest, 1896. 8-adr. XIV. és 632 l. Ára 2 frt.
- *Székely Oklevéltár*, kiadja a Székely tört. pályadíj-alap felügyelő-bizottsága, szerk. *dr. Szádeczky Lajos* V. k. 1296—1603. Kolozsvárt, 1896. 8 adr. XII. és 339 l. Ára 2 frt.
- *Hundert Jahre sächsischer Kämpfe*. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert. Hermannstadt, 1896. 8-adr. VI. és 344 l.
- *Schematismus historicus ven. cleri dioecesis Magno-Varadiensis latinorum pro anno Domini et millennari* 1896. Nagyvárad, 1896. 8-adr. 458 és 23 l.
- *Vass Tamás: Emlékek*. Költemények. Maros Vásárhelyt, 1896. kis 8-adr. 219 l.
- *Erzsébetváros monografiája*, írta *Avedik Lukács*, Szamos-Ujvárt, 1896. 8-adr. 320 és CXXXVI.
- *Szolnok-Dobokavármegye nevelés- és oktatásügyének története* 1000—1896. Irta *Kádár József* (több képpel). Deés, 1896. Nagy 8-adr. 587 l.

— *A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium értesítője* 1894/95-ről. Szerk. *Gönczi Lajos*. (Tartalma az intézet története 1670—1895). Székely-Udvarhely, 1895. 8-adr. 338 l.

— *A székely keresztúri unit. gymn. történelme*, összeállította *Sándor János*, Sz.-Keresztúr, 1896. 316 l.

— *Maros-Tordavármegye és Maros-Vásárhely* sz. kir. város népoktatási intézeteinek története, írta *Pallós Albert*. M.-Vásárhely, 1896. 8-adr. 401 l.

— *A Bethlen-kollegium legújabb története*. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepélya alkalmából kiadta a főiskolai elöljáróság. N.-Enyed, 1896. Nagy 8-adr. 268 l.

— *Adalék Háromszék 1848—49. önvédelmi harcza* történetéhez. Összegyűjtötte *Kuszkó István*. Kolozsvárt, 1896. Kis 8-adr. 75 l.

— *Az ev. ref. egyházkerület fő-, közép- és elemi iskoláinak állapotrajza*. Általános tört. adatokkal, statisztikával stb. Hazánk 1000 esztendősi fennállásának emlékére, írta és szerk. *Parádi Kálmán*, kiadta az erd. ev. ref. egyházkerület igazgató-tanácsa. Kolozsvárt, 1896. Nagy 8-adr. 259 l. Ára 5 korona.

— *A gyulafehérvári r. kath. főgymnasium története és értesítője* az 1895/96 tanévről. Gy-Fehérvárt, 1896. Nagy 8-adr. 97 l.

— *A maros-vásárhelyi ref. collegium története*. írta *Koncz József*. M.-Vásárhelyt, 1896. 8-adr.

— *A román nemzetiségi törekvések* története és jelenlegi állapota, I. k. írta *Jancsó Benedek*. Budapest, 1896. 8-adr. 801 és VIII. l. Ára 6 frt.

— *A nagy Vesselényi és a zilahi gymnasium*, írta *Kincs Gyula* főgymn. tanár Zilahon, 1896 8-adr. 33 l.

— *Őszi gond*. Kolozsvári ködképek, írta *Nagy Mór* Kolozsvárt, 1896. Kis 8-adr. 143 l.

— *Székelyföld*, írta *Hankó Vilmos dr.*, 115 képpel. Az Erdélyi Kárpát-egylet kiadása. Budapest, 1896. 8-adr. 350 l. Ara 3 frt 50 kr.

— *A marosvásárhelyi községi polgári fiúiskola története*, írta *Nemes Ödön*. Millenniumi kiadás. 8 arczképpel. Maros-Vásárhelyt, 1896. 8-adr. 170 l.

— *A kolozsvári F. J. t. egyetem könyvtárának* szak címjegyzéke III. k. Orvosi és term. tud. művek. Kolozsvárt, 1896. 8-adr. XII és 468 l.

— *A régi jó világból* (Kolozsvár 200 év előtt), írta *Gyalu i Farkas*. Kolozsvár, 1897. Kis 8-adr. 20 l.

— *Svájcezi képek*, írta *Merza Gyula*, Kolozsvár, 1897. 8-adr. 90 l.